

10. TSL, POHJOLA JA EUROOPPA

Vaikka TSL sai joitakin alkukipinöistään Ruotsista, ei yhteistyö Arbetarnas Bildningsförbundin kanssa muodostunut pitkiin aikoihin kovinkaan läheiseksi tai vilkkaaksi, puhumattakaan yhteyksistä muihin kansainvälisiin suuntiin. Kielitaidon puute vaivasi monia. Liiton yksittäiset edustajat tekivät 1920-luvulla joka tapauksessa muutamia tutustumismatkoja Tukholmaan. Useamman hengen voimin vuonna 1927 tehdyn Tukholman-matkan jälkeen kutsuttiin vastavuoroisesti ruotsalaisia tutustumaan liiton toimintaan Pohjanlahden tällä puolella.¹

Helposti oli Ruotsissa havaittavissa isonveljen eli ABF:n toiminnan huomattava laajuus ja vahva yhteiskunnallinen vaikutus verrattuna omaan, silloin vielä muotojaan hakevaan sivistystyöhön. Yhteiskunnallinen tilannekin oli maissa kovin erilainen ja tätä työtä oli lisäksi tehty naapurissa paljon pitempään, vuodesta 1912 alkaen.² Käyttökelpoista ruotsinkielistä opintoaineistoa oli kuitenkin mahdollista saada hyödynnettäväksi omaan käyttöön.³ Kirjein ja tervehdyksin muistettiin merkkipäiviä vietettäessä. Muutakin postia kulki kahteen suuntaan.

Opiskelijavaihtoa Pohjanlahden yli

Järjestöyhteydet Ruotsiin jäivät Sivistysliiton alkuvaiheissa verraten satunnaisiksi ja varsin pitkälle vain joidenkin henkilösuhteiden varaan. Liiton toimintakentän hoitaminen Suomessa vaati pienen toimiston koko huomion. Ulkomailla käytiin muutenkin harvoin, eikä ulkomaanmatkailu ollut yleisemminkään suomalaisilla kovin runsasta. Höyrylaivat kyllä kulkivat, ja jokunen Aero Oy:n lentoreittikin oli vuodesta 1923 alkaen ulkomaille Tukholmaan ja Tallinnaan. Sangen kuvaavaa oli, että vuosien 1925–31 presidentti Lauri Kr. Relander sai jo muutamasta valtiovierailusta ja yksittäisistä kotimaan maakuntamatkoistaan vauhdikkaan Reissu-Lassen lempinimen. Ensimmäinen presidentti K. J. Ståhlberg ei tehnyt yhtään virallista matkaa maan rajojen ulkopuolelle.⁴

Aiemmin jo kerrottiin, että Sivistysliiton ensimmäinen sihteeri Hj. Eklund kävi tutustumassa veljesjärjestön toimintaan Ruotsissa jopa parin viikon ajan syys-lokakuun vaihteessa vuonna 1920. Silloin hänelle myönnettiin ulkomaanpassi ehdonalaisuuden päätyttyä. Liiton sihteeri Pekka Railo

¹ R. H. Oittinen: Työväen Sivistysliitto ja kansainvälinen yhteistyö. Työläisopiskelija 1/1948.

² Jo vuonna 1917 tuli sosialidemokraateista eduskunnan eli valtiopäivien (riksdagen) toisen kamarin suurin puolue. Hjalmar Branting ehti olla kolmesti pääministerinä vuoteen 1925 mennessä, ja vuosina 1932–46 oli pääministerinä lähes yhtäjaksoisesti SAP:n puheenjohtaja Per Albin Hansson ennen Tage Erlanderia. Keskusammattijärjestö Landsorganisation (LO) oli huomattava voimatekijä. Vuonna 1921 muodostunut kommunistinen puolue pysyi hyvin pienenä ja lisäksi vielä hajosi kahtia 1929. Esimerkiksi eduskuntavaaleissa 1932 SAP sai ensi kerran yli miljoona ääntä, lähes 42 % äänistä sekä 104 paikkaa, ja kommunistit hieman yli 8 % (ks. esim. Nils André: Nordisk statskunskap. Tredje upplagan, Stockholm 1968, s 176–179; Olsson, Ekdahl s 80, 204; Haste 1988 s 427; Santonen 1988 s 215–217).

³ SAP:n pitkäaikainen puheenjohtaja ja pääministeri Olof Palme puhuikin joskus Ruotsista opintokerhoyhteiskuntana (ks. Henrik Berggren: Edessä ihana tulevaisuus. Olof Palme ja kansankoti. Helsinki: Otava 2011, eri kohdin). – Pertti Ahonen kiinnitti kirjoittajan huomion teokseen.

⁴ Relanderin viidestä (5) valtiovierailusta ja niiden aiheuttamasta keskustelusta ks. Vasara 2013 s 481–505.

kävi puolestaan Tukholmassa alkusyksyllä 1930 ”edustusmatkalla”, kuten toimikunnan pöytäkirja luonnehti. Matkan yhteydessä hän esitteli TSL:n toimintaa ruotsin-, saksan- ja englanninkielisin esittein.⁵

Edustajiston sääntömääräisissä kokouksissa keväällä ja syksyllä oli tapana esitelmöidä yleensä ajankohtaisista sivistyksellisistä kysymyksistä. Jonkin kerran Pekka Railo alusti myös kansainvälisistä aiheista, kotimaan rajojen ulkopuolisista tapahtumista: esimerkiksi marraskuussa 1931 hän kertoi kokousedustajille Englannin ja toukokuussa 1932 Tšekkoslovakian kansansivistystyöstä.

Tiiviimpään pohjoismaiseen ja kansainväliseen yhteyteen vetivät suomalaisen TSL:n itse asiassa vasta näiden muiden tahojen aktiivisuus sekä maailmanpolitiikan muutokset. ABF:n uuden opintorehtorin Gunnar Hirdmanin allekirjoittamalla kirjeellä käynnistyi joulukuussa 1932 jonkin verran läheisempi kahdenkeskinen yhteistyö.

Hirdman ehdotti aloitettavaksi opiskelijavaihtoa siten, että Suomesta lähetettäisiin yksi aikuisopiskelija osallistumaan Brunnsvikin kansankorkeakoulun/kansanopiston kesäkurseille ja Ruotsista tehtäisiin samoin jollekin Suomessa pidettävälle kurssille. Kummassakin maassa huolehdittaisiin vieraan ylläpidosta, mutta matkat ja muut kustannukset jäisivät liittojen hoidettavaksi.

TSL:n toimikunta totesi ehdotuksen ”mielihyvin kannatettavaksi”, mutta Ruotsiin jouduttiin kuitenkin ilmoittamaan, ettei vielä ollut riittäviä edellytyksiä aikeen toteuttamiseksi. Liitolla ei pöytäkirjamaininnan mukaan ollut varoja opiskelijan kustantamiseen eikä toisaalta ollut sellaisia kesäkurseja, joille olisi voinut kutsua naapurimaan aikuisopiskelijoita.⁶ Jälkimmäinen perustelu lienee ollut hieman painavampi.

ABF ei luovuttanut siihen, vaan palasi ystävällisesti asiaan uudelleen vuoden kuluttua. Nyt ei enää ehdotettu vastavuoroisuutta, vaan tarjottiin yhdelle henkilölle mahdollisuutta osallistua opinto-ohjaajakurssille Brunnsvikissa, edellyttäen, että TSL maksaisi tämän henkilön matkakulut. Liiton toimikunta päätti nyt tarttua tähän tilaisuuteen. Matkaan lähetetty liiton työntekijä, opintoneuvoja Oiva Valavaara käytti kesäkuussa 1934 kurssiin kaksi viikkoa kuuden viikon mittaisesta kesälomastaan.⁷

Valavaaran matkasta käynnistyi pienimuotoinen opiskelijavaihto. Vuosittain yksi tai kaksi suomalaista pääsi kerrallaan osallistumaan ABF:n erilaisille kesäkurseille. Ensimmäisen kerran lähetti ABF puolestaan yhden suomenkielentaitoisen opiskelijan Pohjois-Ruotsista osallistumaan

⁵ Tmk pk 9.9.1930, myös lainaus.

⁶ Tmk pk 27.1.1933, myös lainaus; ABF:n kirje pöytäkirjan liitteenä. – Gunnar Hirdmanista tuli pitkäaikainen yhteistyökumppani, sillä hän toimi opintorehtorina 1932–52 (Johansson s 55).

⁷ Tmk pk 28.3.1934.

Työväen Akatemiassa kesällä 1938 järjestetyille ensimmäisille erikoisopinto-ohjaajakursseille.⁸

Pohjoismaisen yhteistyön alku

Sosialidemokraattinen työväenliike oli Skandinavian maissa suhteessa vahvemmissa yhteiskunnallisissa asemissa kuin Suomessa.⁹ Ruotsalaiset olivat aloitteellisia pohjoismaisen järjestöllisen yhteistyön aikaansaamiseen, mutta ensimmäinen, toteutukseen johtanut virike tuli kuitenkin Tanskasta. Sen pohjalta Ruotsin ABF kutsui Suomen TSL:n, Norjan Arbeidernes Opplysningsforbundin ja Tanskan Arbejdernes Oplysningsforbundin edustajat ensimmäiseen laajempaan, yhteiseen neuvonpitoon Tukholmaan helmikuussa 1935. Tapaamisen asialistalla olivat kutsun mukaan opiskelijavaihto, elokuvien ja varjokuvien käyttö opiskelussa, opetusmateriaalit sekä kirjeopiskelun kokemukset ja näkymät. Näitä aiheita olivat ehdottaneet aloitteentekijänä olleet tanskalaiset. Muitakin aihepiirejä oli mahdollista ottaa esille. Suomea edusti tapaamisessa liiton sihteeri Pekka Railo.¹⁰

Ensimmäisen yhteispohjoismaisen neuvottelun maanantaina 4.2.1935 avasi ABF:n puheenjohtaja, ulkoministeri Rickard Sandler, joka lausui tyytyväisyytensä siitä, että yhteistyö oli nyt saatu alulle. Kokoontumisen kuluessa tuli eri yhteyksissä esiin etenkin toive saada suomalaiset kiinteämmin mukaan. Painokkuudelle oli varmasti perustelunsa, sillä Suomi oli muihin verraten skandinaavisen kielimuurin takana. Opiskelijavaihtoa päätettiin jatkaa ja laajentaa mahdollisuuksien mukaan kaikkien neljän maan TSL-organisaatioiden väliseksi.

Neuvottelutilaisuus tarjosi osallistujille kaiken kaikkiaan hyvän läpileikkauksen pohjoismaissa käynnissä olleesta työväen sivistystoiminnasta. Pekka Railo kertoi Työväen Akatemiaan heinäkuulle 1935 suunnitellusta pohjoismaisesta opintoviikosta, jonka aihepiirinä olivat kansainväliset kysymykset. Se tuli olemaan jatkoa edellisenä kesänä 1934 Tukholman lähellä Vigbyholmin koululla pidetyille ensimmäiselle opintoviikolle tai kurssille. Järjestäjinä olivat Pohjoismaisen

⁸ Tmk pk 21.3.1938. – Alun alkaen Ruotsista piti tulla kaksi henkilöä, yksi Haaparannasta ja toinen Kiurunasta, mutta osanotto supistui sitten vain yhteen, mitä ilmeisimmin myös suomen kieltä taitavaan.

⁹ Tanskassa sosialidemokraatit olivat vuodesta 1924 alkaen Thorvald Stauningin johdolla hallitusvallassa yli neljännesvuosisadan, joko vähemmistöhallituksena tai yhdessä liberaalin radikaalipuolueen (radikale venstre) kanssa. Kommunistinen puolue pääsi 1932 ensi kerran eduskuntaan, kansankäräjille (folketinget). Esim. vuonna 1935 sosialidemokraateilla oli 68 kansanedustajaa, kun kumppanilla, liberaalipuolueella oli 14 ja vastaavasti porvarillisella ryhmittymällä 54 (ks. esim. Andrén s 54–56, 59, 61; Knudsen, Caspersen, Nielsen esim. s 141–142, 163–164, 171–179; Santonen 1988 s 218–219; Larsen-Bjerre s 127). – Norjassa muodostettiin työväenpuolueen Christopher Hornsrudin johdolla ensimmäinen hallitus 1928 (tosin vain 12 päiväksi), kun puolueesta oli edellisen vuoden vaaleissa tullut eduskunnan, suurkäräjien (stortinget) suurin puolue. Vuonna 1935 puolueesta tuli uudelleen Johan Nygaardsvoldin johdolla pääministeripuolue, ja sillä oli 69 eduskunnan 150 paikasta. Työväenpuolue liittyi Sosialistisen Internationaalien jäseneksi 1935. Työväenliikkeen hajoamisen seurauksena muodostui 1921 kommunistinen puolue, jonka kannatus pysyi pienehkönä (ks. esim. Andrén s 146–147; Santonen 1988 s 217–218; Steen s 219–220).

¹⁰ Tmk pk 29.1.1935. – R. H. Oittinen arvioi (em. artikkeli 1948), että Norjan ja Tanskan sivistysjärjestöt antoivat suomalaisille kuitenkin ”verraten vähän” ruotsalaisiin kokemuksiin verraten.

Geneven kansanopisto, eli suomalaisittain Geneve-koulu,¹¹ ja Helsingörin kansainvälisen korkeakoulun ruotsalainen oppilasyhdistys (IHS-Ringen). Suomalaisena vastuullisena järjestäjänä oli Kansansivistystyön maailmanliiton Suomen osasto, johon TSL kuului.

Kesälle 1935 suunniteltiin myös pohjoismaista työväen sanomalehtimiesten kurssia Norjaan, sen sivistysjärjestön toteuttamana. Sitten seuraavalle kesälle 1936 kaavailtiin neljän sivistysjärjestön yhteisvoimin Tukholmaan yhteispohjoismaista työväen sivistysjärjestöjen kurssia. Se tulisi paneutumaan erityisesti englantilaisen työväenliikkeen historiaan. Kurssia oli jo alustavasti valmisteltu eräiden brittiläistajien kanssa, ja tarkoitus oli toteuttaa se englannin kielellä.

Tukholman kokouksessa helmikuussa 1935 pidettiin opetukseen käytettävien elokuvien, erittäinkin kaitaelokuvien hankinnassa hyvänä yhteisostaja. Siihen liittyi kuitenkin kielen ohella muitakin ongelmia, joita Railo nosti myöhemmin esiin myös *Työläisopiskelijan* sivuilla. Norjan ja Tanskan liitot huolehtivat lisäksi hyvin pitkälle omien maittensa työväenliikkeiden poliittisesta agitaatiosta. Siinä voitiin hyödyntää elokuvia tehokkaasti. Ruotsin ja Suomen sivistysliitot olivat puolestaan keskittyneet agitaation sijasta opintotoimintaan, eivätkä ne olleet paljoakaan käyttäneet elokuvia vastaavanlaisena havainto- tai mainosvälineenä.¹²

Tukholman neuvottelutilaisuudessa päätettiin, että kukin liitto huolehtisi jatkossa siitä, että opiskeluaineistoja lähetettäisiin toisille säännöllisesti tiedoksi ja mahdollisuuksien mukaan hyödynnettäväksi. Suomenkielinen aineisto jäi tässä tietenkin omaksi ryhmäkseen, eikä ruotsin-, norjan- tai tanskankielinen aineistokaan sellaisenaan yleensä suomalaisille soveltunut. Tulevaisuudessa päätettiin yhteisneuvotteluissa ryhtyä keskustelemaan myös opetusmenetelmistä.

Myöhemmin, huhtikuun alussa 1935 Railo selosti liiton toimikunnalle neuvottelutilaisuuden tuloksia ja saamiaan vaikutelmia. Ainakaan pöytäkirjan mukaan aiheesta ei käytetty puheenvuoroja. *Työläisopiskelijan* selostuksessaakin todettiin, että ”suurin osa kokouksessa tehdyistä päätöksistä ja suunnitelmista ei ainakaan toistaiseksi pääse paljoakaan vaikuttamaan meidän toimintaan, vaan jää

¹¹ Kun ILO (International Labour Organization) perustettiin Pariisin rauhankonferenssin yhteydessä 1919, yhtenä ajatuksena oli saada ammattiyhdistysjärjestöjä ja niiden jäseniä mukaan kansainväliseen yhteistoimintaan. Näin vahvistettaisiin ay-tietoutta ja lisättäisiin toimintavalmiuksia. Työsuojelun kehittäminen oli keskeisiä tavoitteita. Pohjolassa muodostettiin työväen sivistysjärjestöjen voimin 1931 erityinen kansanopisto, suomalaisittain Geneve-koulu tai Geneven pohjoismainen kansanopisto (Nordiska folkhögskolan i Geneve), jonka puitteissa kurssilaiset pääsivät Geneveen mm. seuraamaan ILO:n työkokouksia. Koulun kielinä olivat ruotsi, norja ja tanska. Koulu toimi osittain Genevessä, osin Ranskassa (Pontigny) ja pohjoismaissa. Suomalaisten osallistuminen jäi aluksi vaatimattomaksi (Työväenliikkeen tietokirja s 232–233; ks. myös Oittinen em. artikkeli 1948; Pikkusaari 2014 s 54; ks. myös www.geneveskolan.org).

¹² Ruotsissa ABF, työväenpuolue, ay-liike, osuustoimintaliike ja nuorisoliike muodostivat 1937 yhdessä työväenliikkeen elokuvakomitean tuottamaan ja levittämään elokuvia. Nimeksi tuli Filmrörelsens organisation eli Filmo. Elokuvia voitiin esittää maanlaajuisesti mm. lukuisissa työväentaloissa, joiden yhteisjärjestöksi oli 1932 muodostettu Folkets Husföreningarnas Riksorganisation, FHR (Olsson, Ekdahl s 88).

pääasiassa Skandinavian maiden keskeiseksi”.¹³

Pohjoismaisella sivistysjärjestöjen opintoviikolla Työväen Akatemiassa Kauniaisissa, heinäkuun 7.–12. päivänä 1935, oli kolme teemaa: demokratia ja kansansivistys, pohjoismainen yhteistyö kansainvälisten ongelmien tutkimuksessa ja Pohjola Euroopassa. Se oli jatkoa edellisen kesän opintoviikolle Ruotsin Viggbyholmista, kuten edellä todettiin. Kutsua välitettiin kiinnostuneille sivistysjärjestötahoille Ruotsissa, Norjassa, Tanskassa ja Virossa. TSL oli edelleen mukana tässä toiminnassa vain välillisesti, osana Kansansivistystyön maailmanliiton Suomen osastoa, joskin ilmoittautumiset tehtiin Suomessa juuri Sivistysliiton toimistoon. Monien muiden ohella myös Väinö Voionmaa ja Pekka Railo pitivät esitelmiä päivien aikana.¹⁴

Railo esitelmöi pohjoismaisesta työväen sivistystyöstä laajemmin vielä Sivistysliiton edustajiston kokouksessa marraskuussa 1936, mutta asiasta ei pöytäkirjan mukaan käytetty lainkaan puheenvuoroja. Ilmeistä oli, ettei avautuminen pohjoismaiseen toimintaan ollut ainakaan tuolloin vielä suurempien joukkojen odotusten täyttymys.¹⁵

Seuranneina vuosina jatkuivat pienimuotoinen opiskelijavaihto ja tiedon välittäminen kirjeitse. Esimerkiksi heinäkuussa 1939 yhteispohjoismaiselle sivistysjärjestöjen kurssille osallistunut arkistoapulainen Anna-Liisa Louhikko kertoi *Työläisopiskelijassa* hausalla tavalla mieleen painuneista kokemuksistaan. Hänen mukaansa ”ken on kerran saanut tilaisuuden viettää jonkun ajan Brunnsvikissa, tulee kaipaamaan sinne yhä uudelleen, sillä niin miellyttäväksi muodostuu siellä olo ystävällisten ruotsalaisten parissa”.¹⁶ Pienimuotoisenakin tällainen vakiintuva yhteistyö niveltäytyi monella tavalla jo vuosikymmenien mittaiseen poliittisen ja ammatillisen työväenliikkeen pohjoismaiseen, järjestölliseen yhteistyöhön.¹⁷ Lisäksi se istui luontevasti siihen ulkopoliittiseen pohjoismaiseen suuntaukseen, mitä Suomi vuonna 1935 virallisesti ryhtyi noudattamaan.¹⁸

Kesäisin ryhdyttiin järjestämään vuorotellen eri maissa pohjoismaisia opintoviikkoja omine

¹³ Tmk pk 3.4.1935, liitteenä Protokoll fört över förhandlingarna vid konferens i Stockholm den 4 februari 1935 mellan de nordiska ländernas ABF-organisationer; Työläisopiskelija 2/1935, myös lainaus; uutisteksti on ilmiselvästi Pekka Railon käsialaa, vaikka nimikirjaimiakaan ei näy. – Neuvotteluun osallistui Ruotsista toimikunnan jäsenet Rickard Sandler, H. Eldin, Adolf Wallentheim ja toimihenkilöt Mauritz Andersson, Gunnar Hirdman ja Gösta Ronner. Norjasta mukana olivat toimihenkilöt Haakon Lie ja Einar Gerhardsen sekä Tanskasta toimihenkilöt Christian Cristiensen ja Oluf Bertolt.

¹⁴ Tmk pk 15.5.1935, liitteenä opintoviikon suomen- ja ruotsinkieliset kutsut sekä ohjelmarunko.

¹⁵ Edustajiston pk 28.11.1935. – Kovin vilkasta ei pohjoismaissa vierailu ollut ammattiyhdistysliikkeellä tai sos.dem. puolueellakaan, joitakin suunnitelmallisia matkoja kuitenkin tehtiin. Esim. loppukesällä 1937 kävi viisi sd-piirisihteeriä kymmenen päivän matkalla tutustumassa Ruotsin ja Tanskan veljespuolueiden toimintaan. Yhtenä mielenkiinnon kohteena oli elokuva valistusvälineenä (Aleksi Lehtonen: Rengasmatkalla Ruotsissa ja Tanskassa. Järjestötyö 5/1937).

¹⁶ A[nnu].-L[iisa]. L[ouhikko]: Kaksi viikkoa Brunnsvikissa. Työläisopiskelija 6/1939.

¹⁷ Ks. Svensson esim. s 17–79; ks. myös Valkonen s 186–188.

¹⁸ Pohjoismaisesta suuntauksesta ks esim. Suomen historian pikkujättiläinen s 656–660 (Salokangas); Vuosisatamme Suomi s 126–129, 141–148 (Timo Soikkanen).

teemoinen. Kesällä 1939 tuli tähän toimintaan mukaan vielä Islantikin.¹⁹

Suomalaisilla oli monesti rahasta tiukkaa ja sekin jarrutti ymmärrettävien kieliongelmiensä lisäksi tehokkaasti yhteistyön laajentamista. Sitä kuvasti esimerkiksi ABF:ltä saapunut kutsu osallistua loppusyksyllä 1937 Ruotsin sivistysliiton ”25-vuotisriemujuhlaan”. Kustannusten takia päätettiin lähettää vain onnittelusähkösanoma.²⁰

Kun Tanskan työväen sivistysjärjestö AOF kutsui tammikuulle 1938 suomalaisedustajia koolle yhteispohjoismaiseen neuvotteluun, ei TSL:n toimikunnassa aiheesta juurikaan innostuttu. Se kuvastui suoraan jopa pöytäkirjamaininnoissa. Kutsussa mainittiin yhtenä keskusteluteemana työmarkkinakokemukset ja niihin liittyen työväen sivistystyön tulevaisuuden suunnitelmat sekä toisena aiheena uusien tiedotusvälineiden, elokuvan ja radion käyttö. Päätettiin, ettei edustajia lähetetä, etenkin kun ehdotetut kaksi keskusteluteemaa eivät nyt olleet suomalaisen sivistysliiton näkökulmasta ”erin tärkeitä”.²¹

----tietolaatikko

”HE OLIVAT OPINTOKERHO”

Kerstin Hedin kirjoitti ja julkaisi alkuaan Ruotsissa vuonna 1938 *Folklig Kultur* -lehdessä opintokerhoaiheisen runon. Kirjailija Arvo Salo käänsi sen vuonna 1977 hieman mukaillen suomeksi ja täydensi sitä myöhemmin kolmella viimeisellä säkeellä. Säkeisiin voi hyvin kuvitella tiivistyvän myös tuon aikakauden suomalaisten kerholaisten kokemia hartaan vakavia, jos kohta myös toiveikkaita tunnelmia. Todellakin: ”Tuli tieto kuin valona pimeään.”²²

Opintokerho

¹⁹ Työläisopiskelija 1/1939, 2/1939. – Islannissa sosialidemokraattinen puolue perustettiin 1916. Sen edustajia osallistui hallitukseen 1934–38. Kommunistinen puolue muodostui 1930 sos. dem. puolueen vasemmalta laidalta irtautuneiden voimin. Se muotoutui 1938 sosialistiseksi puolueeksi, joka nousi sitten 1942 sosialidemokraattien ohi ay-liikkeen johtavaksi voimaksi (ks. esim. Andrén s 117–119; Helgi Skúli Kjartansson: Islands arbeiderbevegelse og socialdemokratiet, teoksessa De nordiska arbetarekongresserna s 195–204). – Vuonna 1939 sai alkunsa Työväen Sivistysliittoa vastaava järjestö Menningar- og fræðslutsamband alþýðu, MFA (suunnilleen: kulttuuri- ja koulutusyhdistys).

²⁰ Tmk pk 16.11.1937; myös ABF:n 20-vuotisjuhlille oli lähetetty vain onnittelusähke (tmk pk 12.11.1932).

²¹ Tmk pk 29.12.1937, myös lainaus; liitteenä AOF:n kutsukirje ohjelmatietoineen. – Railo pahoitteli vastauskirjeessään (kopio pk:n liitteenä), ettei TSL:llä ollut mahdollisuutta lähettää edustajaa, mutta pyysi samalla lähettämään laadittavan neuvottelupöytäkirjan tiedoksi.

²² Jussi Pikkusaari julkaisi kirjassaan muutaman säkeen (Pikkusaari 2014 s 165), runo julkaistiin TSL:n 80-vuotisjuhlavastaanoton 1.9.1999 kutsukortissa (kirjoittajan kokoelmat) ja kokonaisuutena julkaisussa Tästä se lähtee. Opas opintojärjestön tehtävästä. Ohjausryhmä Kirsti Kuittinen, Heikki Lensu, Marja Raitoharju, Aulis Soinin, Maarit Tervo ja Jaana-Kaisa Varonen. Helsinki: TSL 2007 s 32.

Vain muutama, tuskin tusinaa
oli syrjäkylällä heitä
mutta torstaihin jaksoi jos odottaa
niin he tulivat tuttuja teitä.

Sana hilpeä vaihtui, ja totinen:
kylän asiat, pysyvä malli.
Ja pöydällä vuokkoja vaasillinen
tuli heti kun kevät sen salli.

Ote kirjaan ja kynään ja paperiin
oli luja ja harras sen luokan
kun katseet kääntyivät toiveisiin
ohi lieden ja kirveen ja kuokan.

Tytär työmiehen, poikia torpparin,
moni eteni huomattavasti:
oli jonkun isä jo kunnassakin,
joku valtiopäivillä asti.

Joku tullessaan tainnut ei alkeitakaan
jos nimensä jotenkin piirsi.
Mutta ken oli ehtinyt oppimaan,
hän taitonsa toisille siirsi.

Ei kenties tietämys syvällisin
siinä syntynyt, aakkoset vasta,
moni perusasia kumminkin
jo valkeni maailmasta.

Ja se maailma eli ja avartui
ja vaikka ei lennetty tähtiin
niin puitteet ja suhteet sen hahmottui
ja ihmisen asema nähtiin.

Tuli tieto kuin valona pimeään
tai toivona tammeen terho:
se lamppu, se lehti keskellään
he olivat opintokerho.

- - -

Kun ympäri pöydän päästiin taas:

kylän asiat, pysyvä malli
ja pöydälle vuokkoja vaasillinen
tuli heti kun kevät sen salli.

Kun aamulla syntyy ja päivän sen
tuo tanssii korea perho
niin kerho, myös satavuotinen
yhä vielä on opintokerho.

Ja kun oppivan edessä ihmisten maa
yhä elää ja varttuu aina,
sama pöytä heidät taas yhteen saa
ja he saapuvat uteliaina.

Yhteyksiä myös muualle

Sivistysliitolla oli jonkin verran yhteydenpitoa 1930-luvun mittaan myös etelään, Suomenlahden yli, etenkin Viron suuntaan ja hieman muuallekin Baltiaan.²³ Nämä yhteydet jäivät kuitenkin verraten satunnaisiksi. Meren yli suuntautuneiden matkojen kokemuksia esiteltiin silloin tällöin *Työläisopiskelijassa*.

Virossa toimi oma, ehkä lähinnä työväen sivistysjärjestöä vastaava Eesti tööliste haridusliit ("Viron työläisten koulutusliitto").²⁴ Sen edustaja Neeme Ruus osallistui heinäkuussa 1935 Työväen Akatemiassa pidetylle, edellä mainitulle pohjoismaiselle opintoviikolle. Viron yhteiskunnallinen elämä alkoi muuttua sen jälkeen, kun maa siirtyi vuodesta 1934 alkaen demokratiaa rajoittaneeseen autoritaariseen oikeistohallintoon. Valtion erityinen propagandahallinto valvoi lehdistön ohella myös teatterien, elokuvien ja musiikkitapahtumien ohjelmistoa. Sallittujen sanomalehtien lukumäärä supistui. Oli ymmärrettävää, että vapaan kansansivistystyönkin oli mukauduttava kiristyvään tilanteeseen ja supistettava toimintaansa. Työläisten sivistysjärjestö lakkautettiin lopulta kokonaan sisäasiainministerin päätöksellä lokakuussa 1937.²⁵ Yksittäisiä, lähinnä henkilökohtaisia

²³ Viron puoluekenttä koostui lukuisista pienehköistä puolueista. Vuonna 1925 muutamat sosialistiset ryhmät yhdistyivät reformistiseksi Viron sosialistiseksi työväenpuolueeksi (Eesti sotsialistlik tööliste partei), jolla oli esim. 1932 eduskunnassa (riigikogu) 22 paikkaa kaikkiaan sadasta. Kommunisteilla (Eestimaa kommunistlik partei) oli viisi paikkaa. Suurin (42 edustajaa) oli yhdistymisten tuloksena muotoutunut talonpoikia edustanut puolue (Zetterberg 2017 s 221–224).

²⁴ Tero Tuomisto: Työväen sivistystyötä nuorena Viron tasavallassa, teoksessa Työväentutkimus vuosikirja 2022 (Tuomisto 2022) s 75–77; ks. myös Pikkusaari 2014 s 54.

²⁵ Ks. Zetterberg 2017 s 233–238, 252–253. – Kun Avatud Hariduse Liit ("Avoin koulutusliitto") perustettiin 1991, ei taustana mainittu tuota lyhytaikaiseksi jäänyttä järjestöä, sen sijaan esikuvina kyllä Ruotsin ABF, Tanskan AOF ja Suomen TSL (ks. esim. AHL. Avatud Hariduse Liit. Kevad-Talv 1996. Koostajad Peeter Vihalemm, Eda Seelman. Tartu: AHL 1996 s 3).

yhteyksiä oli R. H. Oittisen kertoman mukaan myös Iso Britanniaan ja Yhdysvaltoihin.²⁶

Maailma alkoi talouspulan aiheuttaman murroskohdan jälkeen 1930-luvun kuluessa muuttua, ja tieto maailmanpolitiikan myllerryksistä tuli Suomeenkin entistä nopeammin. Ääriliikkeiden nousulta Italiassa, Saksassa ja eräissä muissakin Euroopan maissa ei voinut ummistaa silmiä, etenkin kun työväenliike ja sen jäsenet olivat tavallisimmin ensimmäisten kärsimään joutuneiden uhrien joukossa.

Vähintäänkin autoritaarisen hallinnon piirteitä oli edellä jo mainittujen ohella muun muassa Latviassa, Liettuassa, Puolassa, Espanjassa, Portugalissa, Itävallassa, Albaniassa, Jugoslaviassa, Unkarissa ja Romaniassakin. Ehkä joku jäi vielä mainitsematta. Kommunistisen puolueen yksinvaltaisesti johtama Neuvostoliitto oli oma tapauksensa. Keisarillisen Japanin sotilaallinen ja väkivaltainen laajentuminen 1930-luvun alusta alkaen Kauko-idässä Kiinan suuntaan näkyi lehdissä pienempinä uutisina. Kolmekymmenluvun lopulla lisäksi Japanin ja Neuvostoliiton sotajoukot ottivat yhteen. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen muodostuneista uusista valtioista vain Suomi ja Tšekkoslovakia säilyttivät 1920–30-luvun kuluessa demokraattisen hallinnon.²⁷ Edellä kuvattiin, kuinka täpärällä kansanvalta Suomessakin oli lapuanliikkeen noustessa toimintaan jyrkkine vaatimuksineen.²⁸

Toukokuussa 1934 käsiteltiin TSL:n toimikunnassa Sveitsin työväen sivistysjärjestöltä (Schweizerische Arbeiterbildungszentrale) saapunutta avunpyyntöä, johon oli yhtynyt myös Norjan sivistysliitto AOF. Työväenliike oli hajotettu Itävallassa ja liikkeen eri järjestöjen työntekijät olivat joutuneet suuriin vaikeuksiin. Avunpyynnössä todettiin, että niissä maissa, joissa fasismi ei vielä ollut noussut, oli sivistysjärjestöillä suorastaan moraalinen velvollisuus auttaa. TSL:n toimikunnan pöytäkirjan niukan maininnan mukaan liitto päätti avustaa itävaltalaisia sivistysjärjestön toimihenkilöitä sadalla Sveitsin frangilla. Se oli suunnilleen puolet siitä summasta, minkä sveitsiläiset kirjeessä ilmoittivat itse asiaan käyttävänsä.²⁹

Erityisesti kansallissosialismin voimakas ja väkivaltaa uhkunut nousu Saksassa herätti eri maiden rauhanliikkeitä toimintaan. Sivistysliitto sai vuoden 1935 kuluessa useita vetoamuksia ja kirjelmää

²⁶ Oittinen em. artikkeli 1948.

²⁷ Ks. esim. Kaikilla rintamalla. Toisen maailmansodan historia. Martti Turtola, Lasse Pajala. Helsinki: Otava 2009, s 18–19; ks. myös 1900-luvun Atlas. Kriittisen historian käsikirja. Toim. Benoit Bréville, Dominique Vidal. Helsinki: Into 2016, s 62–71.

²⁸ Väheksymättä lainkaan äärioikeiston vaikutusta on todettava, että esim. Erkki Salomaa on luonnehtinut kirjassaan aivan yliampuvalla tavalla 1920–30-lukujen suomalaisen yhteiskunnan kokonaisuutta: ”Sodan edellinen Suomi oli jonkinlainen puolifasistinen valtio.” (Tavoitteena kansanvalta. Suomen työväenliikkeen vaiheita vuosina 1944–1960. Helsinki: Kansankulttuuri 1964, s 28). Hän ei ole ollut ainoa väitteineen. Halu korostaa sotienjälkeisen muutoksen suurta merkitystä selittää jyrkän kommunistisen luonnehdinnan ehdottomuutta. Salomaakin oli Työväen Akatemian vuosikurssin käyneitä vasemmistolaisia, kuten edellä mainittiin.

²⁹ Tmk pk 11.5.1934 liitteineen.

sotaa vastustavilta kansalaisjärjestöiltä. Allekirjoittajina oli myös useita TSL:n toiminnassa tai sivistystehtävissä muuten mukana olleita. Marraskuussa 1935 liiton toimikunta otti Väinö Voionmaan puheenjohtajana kaikkiin vetoomuksiin selkeän ja samalla rajallisen kannan. Keskustelun jälkeen todettiin, ”ettei liitolla liittona ole syytä ulottaa toimintaansa käsittämään rauhantyötä näissä asiapapereissa esitetyllä tavalla”.³⁰

Ratkaisussa kuvastui liiton varovaisuus, ja voi ehkä lisätä, että myös Voionmaan henkilökohtainen varovaisuus. On aivan selvää, että rauhantyön ja siihen liittyvien kannanottojen tarpeellisuus ymmärrettiin toimikunnassa hyvin ja pyrkimyksiä kannatettiin, mutta sivistystyötä tekevää liittoa ei haluttu valjastaa ajamaan tätä erityistä, vaikkakin hyvin tärkeää asiaa. Kuitenkin ilmeisen riittävä yhteys tuli näkyville jo sillä tavoin, että Väinö Voionmaa esiintyi jonkin kirjelmän tai vetoimuksen allekirjoittajana, vaikka vain omana itsenään.

Sivistysliiton puheenjohtaja Väinö Voionmaa oli kansanedustajana ja eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtajana vuosina 1931–37 pitkään luottavainen Kansainliiton toimintakykyyn, pohjoismaisen, puolueettomien maiden yhteistyön merkitykseen ja kansojen välisen rauhantilan jatkuvuuteen, jopa Neuvostoliiton kanssa solmitun hyökkäämättömyyssopimuksen kestävyteen.³¹ Kuitenkin vuoteen 1937 mennessä hänenkin uskoonsa tuli perustoveikkuudesta huolimatta säröjä, ja hän saattoi todeta: ”Kollektiivinen turvallisuus oli enää paperilla.”³²

- - -tietolaatikko

KANSAINVÄLISTÄ SIVISTYSTYÖTÄ

Kansainvälisen ammattiyhdistysliikkeen johdolla viriteltiin työväen sivistysjärjestöjen yhteistoimintaa yli rajojen jo vuonna 1913. Ensimmäisen maailmansodan aiheuttaman katkoksen takia vasta yhdeksän vuotta myöhemmin 1922 pidettiin Brysselissä ensimmäinen kansainvälinen kokous, jossa käsiteltiin sivistystyön näkymiä. Vastaavia kokouksia jatkettiin sitten muutaman vuoden välein.

Poikkeuksellisen laaja kansainvälinen työväen sivistyskonferenssi pidettiin heinäkuussa 1936 Lontoossa, välittömästi kansainvälisen ammattiyhdistyskokouksen jälkeen. Läsnä oli yli 30

³⁰ Tmk pk 20.11.1935 liitteinen. – Esim. lokakuussa 1935 oli Helsingin työväentalolla koolla 1500 henkilöä Suomen rauhanliiton ja Tulenkantajien seuran tilaisuudessa. Julkilausumassa ei haluttu Suomelle pienintäkään yhteistyötä ”Keski-Euroopan fashistisen liittoutuman” kanssa. TSL sai vetoimuksia myös Sotaa vastustavien kansalaistoimikunnalta (allekirjoittajina Felix Iversen ja Mauri Ryömä) sekä Kansainvälisen naisten rauhan ja vapauden liiton Suomen osastolta (allekirjoittajina mm. Zachris Castrén, K.-A. Fagerholm, Niilo Liakka ja Väinö Voionmaa).

³¹ Aimo Halilan (s 304) mukaan Voionmaa ”jopa naiivisti uskoi Kansainliiton aatteen elävyyteen”. Maria Lähteenmäki (2014 s 231) puolestaan kirjoittaa Voionmaan ”lapsenuskoisesta” maailmankuvasta.

³² Halila s 304, myös lainaus Voionmaalta.

henkilöä, jotka edustivat kahdeksassa maassa toimivia työväen sivistysjärjestöjä; ammattijärjestöjä oli edustettuna samoista kahdeksasta maasta. Lisäksi sivistysasioita oli seuraamassa joitakin asianharrastajia muualtakin, Yhdysvalloista saakka. Edustettuina olivat myös Sosialistinen internationaali, vastaavat nuorison ja työläisurheiluliikkeen internationaalit sekä kansainvälinen työtoimisto ILO Genevestä. Mukana oli myös tuolloin toiminut Työväen Radio-internationaali.

TSL ei ollut kokouksessa suoraan edustettuna, mutta paikalla ollut SAK:n sihteeri E. K. Louhikko selosti *Työläisopiskelijan* kuutosnumerossa 1936 laajasti konferenssin sisältöä.³³ Tälläkin tavalla kansainväliset kysymykset tulivat laajemmin näkyville suomalaisessa työväenliikkeessä.

Lontoon sivistyskokouksen puheenjohtajana toimi Tšekkoslovakian ammattijärjestön pääsihteeri R. Tayerlei. Avauspuheen piti Kansainvälisen ammattiyhdistysliiton (KAL) toinen sihteeri G. Stolz, joka tunnettiin myös sivistys- ja kasvatustyön tekijänä. Hän korosti lehtiselostuksen mukaan ”työväensivistysliikkeen merkitystä työväenliikkeen ajatustavan tienraivaajana”. Sivistystyön tuli hänen mukaansa olla ennen kaikkea ”persoonallisuutta kehittävää”. Stolzin mukaan konferenssin tarkoitus oli kuitenkin ennen muuta käytännöllinen, ja tavoitteena oli tutkia mahdollisuuksia ”teknilliseen yhteistyöhön työväen sivistysjärjestöjen kesken”.

Kokouksessa käsiteltiin hyvin perusteellisesti sivistystyön ajankohtaisia kysymyksiä. Keskeiset teemat olivat: filmi, varjokuva ja radio työväen sivistystyön palveluksessa.³⁴ Louhikon selostuksen mukaan keskusteltiin paljon elokuvista, filmien lainauksesta ja myynnistä, myös kansainvälisen elokuva-arvostelun mahdollisuuksista. Radio sai runsaasti huomiota osakseen, etenkin sen vuoksi miten radiolähetyksiä ”fascistisissa diktatuurimaissa” hyödynnettiin valhepropagandassa. Kokouskeskusteluissa arveltiin radion kuuntelijoita olleen maapallolla suoraan 20 miljoonaa, ja välillisesti 200 miljoonaa henkilöä. Radiosta oli parin vuosikymmenen kuluessa jo muodostunut yksi ”merkittävimmistä ja laajimmista henkisen, poliittisen ja valistuksellisen vaikutuksen keinoista”. Arveltiin, että se tehoittaa ylitti jo sanomalehdistön voiman. – Itse asiassa radiovastaanottimien määrä lienee ollut tuolloin jo lähempänä 40 miljoonaa.³⁵

Keskusteluissa arvioitiin, ettei radion merkitystä ollut oivallettu demokraattisissa maissa riittävästi. ”Kuten yhteiskunnallisessa elämässä, ovat demokratia ja diktatuuri eetterissäkin vastatusten.” Sekin todettiin, että joidenkin maiden radiolaitoksissa korostuivat yksipuolisesti porvarilliset tai ns. puolueettomat näkemykset, jolloin työväestön ääni ei saanut riittävää sijaa. Radio koettiin hyvin

³³ E. K. L[ouhi]-kko: Työväen sivistysjärjestöjen kansainvälinen kokous Lontoossa. *Työläisopiskelija* 6/1936, myös lainaukset painotuksineen. TSL ei luonnollisesti ollut edustettuna edellisilläkään kerroilla vuodesta 1922 alkaen.

³⁴ Tekniikan uusinta uutta olivat näköradion eli television lähetykset, joita oli jo jonkin verran ainakin Englannissa ja Saksassa, mutta ilmeisesti niiden kehittymättömyyden ja vähäisyyden takia kokouksessa ei niihin viitattu lainkaan.

³⁵ Vihonen s 24, ks. myös s 18–25; radioita oli eniten Saksassa (lähes 14 miljoonaa), mutta vastaanottimien tiheys 1000 asukasta kohti oli siellä vasta neljänneksi suurin Ruotsin, Tanskan ja Englannin jälkeen. Neuvostoliiton tilastoja 1930-luvulta ei ole käytettävissä.

tärkeäksi kertomaan kuulijoilleen työväenliikkeen tavoitteista. Sen ei todellakaan toivottu joutuvan ”sotakiihottajien välineeksi”.

Laajahko keskustelu käytiin alustuksen pohjalta myös ”työväen sivistuskoulujen” toiminnasta sekä kirjekursseista, jotka olivat hyödyllisiä etenkin silloin kun kurssipaikka oli opiskelijalle huomattavan kaukana. Sivistyskouluista kertyi tulokseksi monikohtainen muistio, josta tähän riittänee yksi kiteytys: ”Työväen sivistuskoulujen tulee olla *kulttuurikoteja*, jotka antavat työläisille mahdollisuuden ymmärtää nykyistä maailmaa, voidakseen paremmin siihen vaikuttaa. Niiden tulee tarjota nautittavaksi puhtaasti henkisiä iloja, jotka ovat porvariston ennakkoluulojen yläpuolella.”

Konferenssin osallistajat katsoivat kaiken kaikkiaan toiveikkaasti tulevaisuuteen. Erityisesti nuorison tavoittamiseen ja vaikuttamiseen asetettiin suuria odotuksia. Kansainvälisen työväen sivistyskonferenssin suunniteltiin jatkossa kokoontuvan kolmen vuoden välein, aina kansainvälisen ammattiyhdistyskokouksen yhteydessä. Lisäksi suunniteltiin vuotuisia yhteisiä sivistysviikkoja. Seuraava konferenssi suunniteltiin pidettäväksi Prahassa vuonna 1939. Maailmanpolitiikan tapahtumat tulivat sen kuitenkin estämään.

Rauhantila uhattuna

Sotilaallinen jännitys kiristyi Euroopan mantereella monin tavoin. Espanjassa käytiin ankaraa sisällissotaa vuosina 1936–39, ja siihen sekaantuivat äärioikeistolaisten falangistien puolella uutta aseistustaan kokeillut Saksa sekä Italia ja toisella, tasavaltalaisten puolella Neuvostoliittokin.³⁶ Osapuolet saivat tuekseen vapaaehtoisia taistelijoita monista maista, myös Suomesta. Hitlerin Saksa miehitti demilitarisoidun Reininmaan keväällä 1936 ja liitti kevättalvella 1938 itseensä Itävallan. Rauhantilan jatkamisesta haaveilleet läntiset suurvallat antoivat totalitaariselle Saksalle periksi ja sallivat sen syksyllä 1938 silpoa Tšekkoslovakian ja liittää ns. sudeettialueet valtakunnan osaksi. Keväällä 1939 loputkin osat maasta siirtyivät Saksan hallintaan. Kansainliitto joutui katsomaan voimattomana tapahtumien etenemistä, rauhan säilymistä toivoen ja kykenemättä reagoimaan.³⁷

Tällaisissa tunnelmissa ja jännitteiden jatkuvasti kasvaessa jäi kansainväliselle työväen

³⁶ Sodassa kuoli noin puoli miljoonaa ihmistä, ks. esim. 1900-luvun Atlas s 64–65. – Erityisesti hätää kärsimään joutuneiden tasavaltalaisten puolesta koottiin Suomessakin avustuksia, kuten edellä mainittiin (ks. Soikkanen 1987 s 82–83).

³⁷ Ks. esim. Suomen historian pikkujättiläinen s 668–669 (Salokangas); Talvisodan pikkujättiläinen s 18–20 (Marti Turtola); Vihavainen, Ketola s 204–205. – Kimmo Henriksson on yksinkertaistaen, Neuvostoliittoa myötäillen muotoillut eurooppalaisen jännityksen kiristyneen sen vuoksi, että NL:n ”ponnistelut kollektiivisen turvallisuusjärjestelmän luomiseksi, fasistidiktattorien eristämiseksi ja näiden aggressioiden pysäyttämiseksi olivat antaneet vain vähäisiä tuloksia”. Hänen mukaansa oli lisäksi ymmärrettävää, että itäisessä naapurimaassa tunnettiin ”oikeutettua huolestuneisuutta” suomalaisten ”aikeita kohtaan” (Talvisota ja diplomaattiset asenteet, julkaisussa Soihtu 1/1980, lainaukset s 27). Mainittakoon, ettei 1980-luvun Soihtu ollut enää ASS:n julkaisu vaan Sosialistisen opiskelijaliiton (SOL).

sivistystyölle niukalti tilaa ja yhteistyön mahdollisuuksia, ehkä pohjoismaista yhteistyötä lukuun ottamatta. Suomikaan ei jäänyt koskemattomaksi lintukodoksi: hätkähdyttävä ensi kosketus tapahtui pian Itävallan miehityksen jälkeen huhtikuussa 1938, kun Neuvostoliiton Helsingin suurlähetystön toinen sihteeri Boris Jartsev³⁸ otti kaikessa hiljaisuudessa yhteyttä punamultahallituksen ulkoministeriin Rudolf Holstiin. Hänen tehtävänsä oli selvittää Suomen takeita sille, ettei maa sallisi Saksan mahdollista maihinnousua.

Neuvostoliitossa pidettiin Saksan hyökkäyksen uhkaa todennäköisenä ja haluttiin kahden kesken sopia erinäisistä turvallisuusjärjestelyistä.³⁹ Keskusteluihin osallistui hyvin pieni ryhmä, Holstin ohella lähinnä vain pääministeri A. K. Cajander ja valtiovarainministeri Väinö Tanner. Mihinkään ehdotuksiin ei ollut Suomen puolella halukkuutta suostua, mutta ministerit vakuuttivat maansa pysyvän puolueettomana.⁴⁰

Mielenkiintoista oli, ettei kauppaja- ja teollisuusministeri Väinö Voionmaa ollut aluksi salaisista keskusteluista tietoinen, vaikka hän oli sentään valtioneuvoston ulkoasiainvaliokunnan jäsen. Hän kuuli asiasta ensi kerran heinäkuussa pääministeri Cajanderilta. Vasta sitten, kun neuvottelukosketukset jatkuivat, ja Holsti oli joutunut marraskuussa 1938 eroamaan ja ennen kuin Eljas Erkkö aloitti ulkoministerinä, tuli lyhytaikainen vt. ulkoministeri Voionmaa tietoiseksi asiasta. Keskusteluissa oli sivuttu muun muassa Ahvenanmaan mahdollista linnoittamista ja myös Suursaarta, jonka neuvosto-osapuoli tahtoi linnoittaa itselleen. Mukaan keskusteluun tuli myös Itä-Karjalan maa-alueiden vaihtoehtoja.

Voionmaa oli Aimo Halilan mukaan niitä, jotka toivoivat neuvottelujen jatkuvan, mutta Suomen suvereniteettia ei hänen mielestään saanut kaventaa. Hannu Soikkanen on muotoillut niin, että ”Voionmaa oli innokas kaikkeen, mikä koski rajarauhaa ja kauppaa, mutta hän oli haluton kuten koko hallitus sellaiseen, joka koski tinkimistä puolueettomuudesta ja alueellisesta koskemattomuudesta”. Tässä ei ole tarpeen mennä laajemmin yksityiskohtiin, mutta salaisten keskustelujen edelleen jatkuessa mukaan tulivat kevättälvellä 1939 useat muutkin Suomenlahden saaret, jotka Neuvostoliitto tahtoi vuokrata. Siihen ei Suomen hallitus voinut suostua. Eduskunnan

³⁸ Todellisuudessa Jartsev oli salaisen poliisin NKVD:n asiamies Boris tai Bentsion Aronovits Rybkin, ensi kerran Suomessa jo 1935, jonka J. V. Stalin oli nyt lähettänyt matkaan (Lähteenmäki 2014, s 234; Tuomioja 2006, s 21, 244–246). – Lähteenmäen mukaan Voionmaa jopa ”auttoi” Jartsevia (2014 s 232, väliotsikko) eli hän yhdessä Uno Hannulan kanssa ”suostutteli” pääministerin tapaamaan Jartsevin vielä kesä-heinäkuussa. Tuomiojan mukaan (2006 s 245–251) virolaissyntyinen kirjailija Hella Wuolijoki oli merkittävä yhteyshenkilö Jartsevin ja suomalaispoliitikkojen, osin myös virolaisten välillä.

³⁹ Henriksson luonnehtii ymmärtäen Neuvostoliiton tavoitteita siten, ettei Suomi olisi missään tapauksessa kyennyt estämään alueensa käyttöä hyökkäyksen sillanpäänä, vaan ”sen olisi hyväksyttävä Neuvostoliiton apu” (em. artikkeli s 31). Baltian maissa näin tapahtuikin, kaikkine seurauksineen.

⁴⁰ Ks. laajemmin esim. Juhani Suomi: Talvisodan tausta. Neuvostoliitto Suomen ulkopoliitikassa 1937–1939. I Holstista Erkköön. Helsinki: Otava 1973 (Suomi 1973); ”turvallisuuden pettämisestä” ks. myös Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 170–174 (Hentilä).

ulkoasiainvaliokunnalle ei näitäkään tietoja kerrottu.⁴¹ Varmasti Voionmaa oli näistä luottamuksellisista yksityiskohdista vaiti myös TSL:n kokouksissa ja tapaamisissa, vaikka maailmantilanteen kiristymisestä epäilemättä yleisellä tasolla huolestuneesti puhuttiinkin pöytäkirjan ulkopuolella.

Sosialidemokraattinen puolue hyväksyi toukokuun lopun 1939 puoluekokouksessaan uuden ulkopoliittisen ja maanpuolustusohjelman. Väinö Voionmaan asiantuntemusta ulkopoliittikan osalta hyödynnettiin, vaikka hän ei tätä uutta ohjelmaa valmistelleeseen komiteaan halunnutkaan osallistua. Ohjelman painotuksiin tuli muutoksia, mikä ilmiselvästi heijasti maan toimintaympäristön kasvaneita jännitteitä. Varsin suoraviivaisia olivat etenkin viipurilaiset kokousedustajat, minkä hyvin ymmärtää turvallisuuden näkökulmasta.

Ohjelmassa korostuivat puolueettomuuspyrkimys ja pohjoismainen suuntaus sekä pyrkimys rauhaan ja aseidenriisuntaan. Suhtautuminen maanpuolustukseen ja puolustusvoimiin oli selväsanaisen myönteinen, jos kohta maan armeijan odotettiin ja toivottiin pysyvän uskollisena kansanvaltaiselle valtiosäännölle. Puolustusmäärärahat eivät myöskään saaneet vaarantaa valtiontaloutta tai haitata yhteiskunnallista uudistustyötä. Mainittiinpa uudessa ohjelmassa myös, että työväestö saattaisi kenties ottaa suojeluskuntiin myönteisen asenteen, mutta se tulisi riippumaan suojeluskuntien omasta tulevasta kehityksestä ja suhtautumisesta. Kansanedustaja K. H. Wiik oli varsin yksinäinen esittäessään vastustavia näkemyksiä ohjelmakohtiin.⁴²

Punamultahallituksella oli vahva suomalaisen kansan tuki. Sitä kuvasti kaksikin esimerkkiä. Kun maalaisliittolainen oikeistoradikaalien vastustaja, sisäministeri Urho Kekkonen pyrki loppusyksyllä 1938 lakkauttamaan IKL:n, ehdotus sai eduskunnassa jopa 140 kansanedustajan tuen. Raastuvanoikeus kuitenkin kumosi lakkautuksen. Heinäkuun 1939 eduskuntavaaleissa hallituspuolueiden nettovoitto oli neljä edustajapaikkaa. Maalaisliitolla oli tuloksena 56 ja sosialidemokraateilla 85 kansanedustajaa. Ilmeistä on, että kaksi vuotta aiemmin uudistetulla *Järjestötoimitsijain käsikirjalla* oli sosialidemokraattien vaalikamppailun aikana hyödyllistä käyttöä. IKL menetti kuusi ja kokoomus voitti viisi paikkaa. Vaikka kesähelteillä vaalien jälkeen sitä ei vielä voinut kukaan tietääkään, se eduskunta tulisi istumaan koolla pitkään.⁴³

---tietolaatikko

⁴¹ Halila s 305–307; Lähteenmäki 2014, s 234–247; Talvisodan pikkujättiläinen s 31–33 (Matti Turtola); Soikkanen 1987 s 41–45, lainaus s 45; neuvottelujen muistioista ks. esim. Matti Koskimaa: Suomen kohtalon ratkaisut. Talvisota ja jatkosota 1939–1944. Helsinki: Docendo 2013, s 14–16; neuvostojohdon salaisesta viestienvaihdosta ks. Varjo Suomen yllä s 139–153; professori Voionmaa esiintyy näissä viesteissä vain kerran 29.4.1939 virheellisellä nimellä Venovaa Petsamoon kaavaillun rautatien yhteydessä (s 152).

⁴² Ks. Soikkanen 1987 s 54–60; Soikkanen 1970 s 436–438.

⁴³ Suomen historian pikkujättiläinen s 652, 680 (Salokangas).

TSL:N JÄSENJÄRJESTÖT VUOTEEN 1938 MENNESSÄ⁴⁴

Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, 1.9.1919
 Suomen Sosialidemokraattinen Nuorisoliitto, 1.9.1919; eronnut 20.5.1923⁴⁵
 Kulutusosuuskuntien Keskusliitto, 1.9.1919
 Raittiusyhdistys Koitto, 1.9.1919, eronnut 1.1.1921⁴⁶
 Finlands Svenska Arbetarförbund, 1.1.1920
 Työväen Urheiluliitto, 1.1.1920
 Suomen Paperiteollisuustyöväen Liitto, 1.1.1920, eronnut 30.11.1930⁴⁷
 Suomen Kutomateollisuustyöväen Liitto, 1.1.1920
 Suomen Ammattijärjestö, 1.7.1920, eronnut 29.11.1931⁴⁸
 Suomen Työväen Musiikkiliitto, 1.1.1921
 Työväen Esperantoyhdistys Unueco, 1.1.1921, eronnut 1.1.1926⁴⁹
 Työväen Raittiusliitto, 1.1.1921, eronnut 30.11.1930⁵⁰
 Suomen Sosialidemokraattinen Työläisnuorisoliitto, 1.7.1921
 Työväen Esperantoyhdistys Antauen, 1.7.1921, eronnut 1.1.1926⁵¹
 Suomen Sosialidemokraattinen Työläisnaisliitto, 1.7.1921
 Työväen Näyttämöiden Liitto, 1.7.1921
 Suomen Kirjatyöntekijäin Liitto, 1.1.1924
 Suomen Sos.dem. Raittiusliitto, 1.7.1924
 Sosialistinen Nuorisoliitto, 1.7.1924, eronnut 1.7.1926⁵²
 Työväen Akatemian Kannatusosakeyhtiö, 1.1.1925
 Työväen Esperantoliitto, 1.1.1926
 Pienviljelijäin Liitto, 1.7.1927, eronnut 1.1.1951⁵³
 Suomen Liiketyöntekijäin Liitto, 1.7.1930
 Suomen Paperiteollisuudentyöntekijäin Liitto, 30.11.1930
 Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto, 1.1.1931
 Suomen Rakennustyöläisten Liitto, 1.7.1931
 Suomen Työläisliitto, 1.7.1931
 Suomen Muurarien Liitto, 1.7.1931
 Suomen Metallityöväen Liitto, 1.7.1931
 Suomen Kunnantyyntekijäin Liitto, 1.1.1932

⁴⁴ Valavaaran 1954 s 186–187 mukaan.

⁴⁵ Eron syynä lakkauttaminen 11.4.1923.

⁴⁶ Eron syynä keskusjärjestön liittyminen liittoon.

⁴⁷ Eron syynä toiminnan lakkauttaminen.

⁴⁸ Eron syynä toiminnan lakkauttaminen.

⁴⁹ Eron syynä keskusjärjestön liittyminen liittoon.

⁵⁰ Eron syynä jäsenmaksujen laiminlyönti.

⁵¹ Eron syynä keskusjärjestön liittyminen liittoon.

⁵² Eron syynä lakkauttaminen.

⁵³ Eron syynä kieltäytyminen jäsenmaksun maksamisesta.

Suomen Elintarviketyöläisten Liitto, 1.1.1933
 Suomen Puutyöväen Liitto, 1.7.1933
 Suomen Rautatieläisten Liitto, 1.1.1934
 Suomen Kuljetustyöntekijäin Liitto, 1.1.1936
 Suomen Sos.dem. Sanomalehtimiesliitto, 1.1.1937
 Suomen Nahka-, jalkine- ja kumityöväen Liitto, 1.1.1938
 Suomen Vaatetustyöläisten Liitto, 1.1.1938
 Työväen Akatemian Toveriliitto, 1.1.1938

Työväen Matkailuliitto perustetaan

Kansainvälisessä politiikassa oli voimakeskusten välillä kasvavia jännitteitä, mutta se ei kuitenkaan pysäyttänyt monimuotoisena jatkunutta elämää eikä lamaannuttanut kaikkia kehittämisspyrkimyksiä. Suomessa taloudellisten olojen parantuminen ja yhteiskunnallisten jännitteiden väheneminen nostivat 1930-luvun loppupuolella uudelleen esiin ajatuksen muodostaa oma järjestö huolehtimaan työväen matkailutoiminnasta.

Ensimmäisen kerran asia oli ollut esillä jo syksyllä 1930, kun sos.dem. työläisnuorisoliitto esitti kansainvälisen ja pohjoismaisen esimerkin pohjalta Sivistysliitolle erityisen ”työväen matkailukeskuksen” aikaansaamista. Pekka Railo kiinnostui asiasta ja laati ehdotuksen, jonka mukaan liitto järjestäisi aluksi yhteiteensä ”erikoisosaston matkailutoiminnan edistämiseksi”. Kokemuksista sitten katsottaisiin olisiko ”erikoisjärjestölle” mahdollisuuksia.

Pääkaupungissa oli tuolloin toiminut jo muutamia vuosia Helsingin työväen matkailuyhdistys. Se oli saanut alkunsa, kun joukko nuoria oli yhdessä päättänyt lähteä Itävaltaan Wienin kansainväliseen työläisnuorisokokoukseen kesällä 1929. Matkarahoja kerättiin yhteiseen kassaan sitä ennen kahden vuoden ajan. Matkailuyhdistys teki sitten seuranneina vuosina kymmeniä ryhmämatkoja muun muassa Ruotsiin ja Viroon sekä myös Neuvostoliittoon.

TSL:n edustajiston syyskokouksessa 1930 pidettiin Railon muotoilemaa ehdotusta hyvänä, ja asian edistäminen jäi liiton toimikunnan vastuulle. Pian jouduttiin kuitenkin toteamaan, ettei vielä tuolloin, laman ja lapuanliikkeen painostuksen ollessa pahimmillaan, ollut mahdollisuuksia järjestön perustamiseen.

Suomen Sosialidemokraatin päätoimittaja Eino Kilpi nosti ajatuksen uudelleen esiin toukokuussa 1937 TSL:n edustajiston kevätkokouksessa. Keskustelun jälkeen Sivistysliiton sihteeri Pekka Railo sai nyt tehtäväkseen valmistella erityisen työväen matka- ja retkeilykeskuksen perustamista.

Railo sai sääntöluonnoksen valmiiksi lokakuussa 1937. Pian sen jälkeen pidettiin asiasta useiden työväen keskusjärjestöjen edustajien neuvottelutilaisuus Kulutusosuuskuntien Keskusliiton tiloissa.

Hanke sai tuulta siipiensä alle, ja Työväen Matkailuliitto perustettiin tammikuun 18. päivänä 1938 Helsingin työväentalolla Sivistysliiton ja viiden muun työväenjärjestön edustajien voimin. Heti ensimmäisenä vuonna jäsenmäärä laajeni neljääntoista. Helsingin työväen matkailuyhdistys lopetti oman toimintansa tarpeettomana, kun uusi liitto aloitti.

Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin SAK:n sihteeri E. K. Louhikko ja sihteeriksi sos.dem. työläisnaisliitosta Laura Karlsson. TSL:n panos ei päättynyt vielä kätilönä ja kummina toimimiseenkaan. Uusi liitto sijoittui maaliskuun alussa työväentalolle Sivistysliiton toimistoon, lähinnä Oiva Valavaaran työhuoneeseen. TSL antoi tulokkaalle alkuun vielä toimistoapuakin. Pian uudelle liitolle saatiin kuitenkin oma ”puolipalkkainen” sihteeri Anna Nevalainen. Jonkin ajan kuluttua liitolle saatiin muualta omat toimitilat.

Matkailuliitto ryhtyi ripeästi nostattamaan ja myös vaalimaan työväestön parissa retkeily- ja matkailuinnostusta. Pohjolan kesä on lyhyt, ja senkin vuoksi lomanviettoa oli tarpeen suunnitella omaksi virkistykseksi. Siinä auttoi asialle omistautuva liitto. Jo varhain E. K. Louhikko korosti ”matkustamisen kautta hankittua näköpiirin avartumista”, jolla oli huomattava merkityksensä sivistystyössä. Siten oli luontevaa, että juuri TSL oli asiassa aloitteellinen.⁵⁴

Matkailuliitto syntyi sikäli suotuisalla hetkellä, että työläisten ansiotaso oli kohonnut laman jälkeen. Vaikka laajoja, kattavia työehtosopimuksia ei ollut saatukaan aikaan, onnistuttiin neuvotteluihin kuitenkin ottamaan joitakin edistysaskelia työläisen hyväksi. Säännöllisiä ja entistä pitempiä kesälomiakin saatiin vähitellen monelle ammattialalle, ja vapaa-aika lisääntyi.⁵⁵ Työttömyys- ja hätäaputoiminä kohennettiin lamavuosina vanhoja maanteitä ja rakennettiin myös uusia. Laajentunut, kohentunut tiestö ja tihentynyt rautatieverkko tarjosivat aikaisempaa enemmän mahdollisuuksia matkustaa kotimaassa. Kuljetuskalustokin uusiutui. Linja-autossa oli tunnelmaa, ja samaa koki vaikkapa junanvaunussa rengasmatkoilla.⁵⁶

Jo heti ensimmäisenä toimintavuonna järjestettiin ryhmämatkoja ulkomaille, lähinnä Ruotsiin ja Viroon. Lisäksi avustettiin Helsinkiin tulevia työläismatkailijoita. Vähitellen kuitenkin huomattiin, ettei Työväen Matkailuliitto kykenisi yksinään suoriutumaan koko avautuneesta tehtäväkentästä. Liiton aloitteesta perustettiin vuonna 1939 matkailun käytännöllistä toimintaa hoitamaan Kansan Matkatoimisto. Se aloitti liiketoimintansa keväällä 1939 Paasivuorenkatu 3:ssa. Sen jälkeen sovittiin työnjaosta. Matkailuliitto keskittyi enemmänkin ”herätys- ja valistustyöhön”, ja käytännön matkaopastustoimintaa hoidettiin yhteistyössä Kansan Matkatoimiston kanssa (myöh.

⁵⁴ E. K. Louhikko: Työväen matkailumahdollisuudet tulevana kesänä. Työläisopiskelija 5/1939.

⁵⁵ Ks. Valkonen s 205–215; Suomen historian pikkujättiläinen s 687–691 (Salokangas); Tasavallan vuodet s 107–108 (Yrjö Kaukiainen); Vuosisatamme Suomi s 212–215 (Matti Räsänen); Soikkanen 1987 s 78.

⁵⁶ Ks. Suomen historian pikkujättiläinen s 690–691 (Salokangas); ratakilometrit lisääntyivät vuoden 1920 noin 4000 kilometristä noin 5900 kilometriin vuonna 1939, mutta suunnilleen saman ajan kuluessa linja-autojen lukumäärä kasvoi 120:sta peräti 3000:een (Zetterberg 2011 s 128, 130, 169), kotimaan lentoliikenne alkoi 1930-luvulla.

Matkatoimisto Matkarengas).

Matkatoimiston pitkäaikainen toimistopäällikkö Laura Karlsson muisteli myöhemmin toiminnan ripeää käynnistymistä. Hänen arvionsa mukaan ”laajojen vähäväkisten piirien keskuudessa matkailu on arvaamaton sivistystekijä”. Ja vielä: ”Pieninkin kotimainen kiertomatka avartaa näköpiiriä, tuo lähelle kansalaisia, joiden elämän kulku tapahtuu toisenlaisissa olosuhteissa.”

Kesän 1939 osalta kerrottiin *Työläisopiskelijan* viitosnumeron sivuilla useista matkailumahdollisuuksista. E. K. Louhikko suositteli ”Koko kansan kesäkierrosta”, joka oli Matkailuliiton suunnittelema ensimmäinen suuri, kotimainen virkistys- ja opintomatka. Se oli samalla Valtionrautateiden rengasmatka nro 6. Tuolloin VR:n ohjelmassa oli runsaat parikymmentä erilaista numeroitua rengasmatkaa kautta koko laajan maan. Viiden päivän matkalla kierrettäisiin 700 km rautateillä ja 150 km laivalla Päijänteellä. Kohteina olivat Helsinki, Turku, Tampere, Jyväskylä ja Lahti, viisi hyvinkin erilaista kaupunkia. Kansan Matkatoimiston myymään matkalippuun sisältyivät matkojen ohella asunto- ja ruokailukuponit.

Juhannuspäivänä 1939 oli alkamassa Matkatoimiston järjestämänä työväenopisto- ja opintokerhoväen yhteinen matka Viroon Tallinaan, Tarttoon ja Petseriin. Lehden tietojen mukaan kiinnostunutta kysyntää oli myös heinäkuun lopulla Ruotsin Viggbyholmiin suuntautuneelle matkalle. Kohteena oli kuudes pohjoismainen opintoviikko ohjelmiseen ja esitelmiseen. Matkalla pysähdyttäisiin päiväksi Tukholman katsomaan nähtävyyksiä, asuntoalueita, teollisuuslaitoksia ja kaupungintaltoa. Viikko tuli huipentumaan Tukholman Skansenilla järjestettävään pohjoismaiseen rauhanpäivänjuhlaan. Samoin varauksia oli jo tehty elokuun alussa toteutuvalle nuorten matkalle Ruotsin työläisnuorisoliiton Bommersvikiin⁵⁷. Lisäksi oli tiedossa useita ammattijärjestöjen ja urheiluväen matkoja Ruotsiin, Norjaan, Tanskaan ja Viroon.

Huolimatta siitä, että kansainvälinen jännitys kiristyi sanomalehtien ja radion uutisten kertomalla tavalla, haluttiin laajalti ja lujasti uskoa rauhantilan jatkuvuuteen. Sitä kuvastivat osaltaan myös matkailutoimintaa mainostaneet ja matkoille houkutelleet *Työläisopiskelijan* kirjoitukset.

Mutta samaan aikaan toisaalla: kesällä 1939 tehtiin suojeluskuntalaisten ja vapaaehtoisvoimin sotilaallisia linnoitteita Karjalan kannaksella, varmuuden vuoksi. Kansainvälinen jännitys oli entisestään kiristynyt, eikä ihan rauhallista ollut Suomenkaan tuntumassa.⁵⁸ Kuitenkin ajankohdan yleisiä, sittenkin toiveikkaita tunnelmia kuvaamaan voidaan lainata hyvin tunnettua kohtaa Väinö

⁵⁷ Bommersvik vihittiin 1937 Ruotsin sos.dem. nuorisoliiton (SSU) koulutuskeskukseksi, liittokouluksi (förbundskola, Olsson, Ekdahl s 88).

⁵⁸ Ks. esim. Talvisodan pikkujättiläinen s 69–72 (Sture Merikallio); Eino Jutikkala on luonnehtinut linnoitustöitä siten, että ne olivat yksi purkautumistie suomalaisten tuntemalle huolestuneisuudelle (Suomen poliittinen historia s 193). Aloitteen linnoittamistöiden käynnistämisestä teki jo vuoden 1938 puolella Suur-Suomea havitellut AKS, ja töissä oli yhteensä 70 000 miestä ja 2500 lottaa (AKS:n tie s 203–212, Stig Roudasmaa); vrt. ASS 50 (s 18), jonka mukaan AKS ”mobilisoi tuhat jäsentään linnoittamaan

Tannerin heinäkuun lopulla lähettämästä kirjeestä J. K. Paasikivelle: ”Minä en usko sotaan, niin järjettömäksi ei maailma voi tulla.”⁵⁹

Mainittakoon, että myöhemmin helmikuussa 1941 perustettiin Työväen Matkailuliiton, Suomen Matkailijayhdistyksen, Suomen Retkeilymajajärjestön, sosiaaliministeriön sekä kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön yhteisvoimin vielä Lomanvieton Keskusliitto. Vuonna 1944 sen nimeksi vaihtui Lomaliitto.⁶⁰

Työväen Kirjarengas saa alkunsa

Sivistysliiton edustajistossa pohdittiin toukokuussa 1938 myös erityisen kirjojen välitysrenkaan muodostamista. Siinä voitiin ottaa esimerkiksi Tanskasta, missä oli jo muodostettu sikäläiselle työväen sivistysliitolle oma kirjallisuutta välittävä organisaatio, kirjarengas.⁶¹ Taas mainittiin tuttu sana, rengas. Englannissakin oli vastaavaa toimintaa.

Ajan ilmiöihin kuului työväenkirjastojen jossain määrin heikentyvä asema. Jorma Kalela on viitannut Arvi Hautamäkeen nojautuen yhtenä taustatekijänä olleen sen, että kunnallinen kirjastolaitos puolestaan kehittyi Suomessa. Tällainen, sinänsä ymmärrettävä ja myönteinen kehitys heikensi jossain määrin lukuisien työväentalojen omien kirjastojen tehtäväkenttää. Kuitenkin oli yleensä niin, ettei kunnallisessa kirjastossa välttämättä ollut kunnollista eikä ainakaan riittävästi työväenliikettä esittelevää kirjallisuutta.⁶²

Aloite välitysrenkaasta tuli lähinnä Työväen Akatemian toveriliitolta. Sen puheenjohtaja Janne Hakulinen piti *Työläisopiskelijan* laajassa kirjoituksessaan työväenkirjallisuuden kustannustoimintaa ongelmallisena. Hän muistutti, että opiskelija tarvitsee opetusvälineitä ja varsinkin kirjallisuutta käyttöönsä. Kustannusosakeyhtiö Kansanvallan julkaisu-toiminta oli ollut aiemmin vilkasta, mutta siitä oli jo aikaa. Kolmekymmenluvulla työväenhenkistä, sosialistista kirjallisuutta julkaisivat Hakulisen mukaan oikeastaan enää vain SAK ja Akateeminen sosialistiseura. Hän ehdotti, että ”työväen kirjallisuuden kustannustoiminta olisi organisoitava uudelle, terveemmälle pohjalle”. Hakulinen uskoi, että työläiset halusivat lukea kirjallisuutta. Tarvittiin hyvä jakelukoneisto. Sellainen voisi muodostua esimerkiksi hankkimalla jäseniä

vapaaehtoisesti Suomen itärajaa” operaatioissa, joka oli ”räikeän neuvostovastainen”.

⁵⁹ Tanner 1966 s 245; Paasikivi vastasi elokuun alkupäivien kirjeessään olevansa kuitenkin pessimistisempi sodan uhkaan nähden.

⁶⁰ Tm pk 15.11.1930, 15.10.1937, 4.2.1938; *Työläisopiskelija* 3/1953, jossa on Kansan Matkatoimiston toimistopäällikön Laura Karlssonin muistelmia kuvaavalla otsikolla ”Matkailu on sivistystekijä”, myös lainaukset; *Työläisopiskelija* 3/1958; Työväenliikkeen tietokirja s 224, 248. – Lomaliitto ajautui paljon myöhemmin 2009 konkurssiin (esim. Kotimaa 8.12.2009).

⁶¹ Tanskassa AOF:n alainen kirjarengas välitti perustamisensa jälkeisinä vuosina kirjoja noin 6000 jäsenelle. Ruotsiin syntynyt ABF:n vastaava kirjarengas aloitti toimintansa talvella 1940–41 ja sai heti muutamassa kuukaudessa yli 13 000 jäsentä (*Työläisopiskelija* 5/1941).

⁶² Kalela 1978 s 185–186.

renkaaseen maan eri puolilta sellaisella sitoumuksella, että suostuvat ostamaan vuoden aikana ”esim. 50 markan [noin 17 euron] arvosta kirjarenkaan kustantamia kirjoja”.

Puolet julkaistavista kirjoista voisi olla kaunokirjallista, toinen puoli tietopuolista, unohtamatta myöskään käännöskirjallisuutta. Janne Hakulinen ehdotti, että TSL, Työväenopistojen liitto ja Akatemian toveriliitto muodostaisivat toimikunnan, joka ryhtyisi valmistelemaan tällaisen kirjarenkaan muodostamista.⁶³ Lehden toimituksen nimissä tarkennettiin vielä kirjoituksen perässä, että Tanskassa yritettiin aluksi julkaista vain työväen tietokirjallisuutta. Se ei menestynyt, mutta muotoa muuttamalla renkaan toiminta saatiin uudelleen eloon. Keskimäärin joka neljäs julkaistu kirja oli siellä tietokirja.

Toimikunta muodostettiin. Siinä olivat hanketta valmistelemassa Onni Toivonen, Janne Hakulinen, Onni Haini, Otto Nuutinen, Taito Otava, Sulo Manninen, Maija Savutie-Myrsky, Ernst Lähde ja Pekka Railo. Hanke eteni monesta syystä verkkaisesti.

Sivistysliiton opintosihteeri R. H. Oittinen selosti liiton toimikunnalle helmikuussa 1939 kirjarenkaan perustamisen mahdollisuuksia. Huhtikuussa toimikunnassa olivat esillä jo Työväen Kirjarenkaalle (TKR) suunnitellut säännötkin.

Liiton edustajisto kokoontui 36 henkilön voimin toukokuun lopulla Helsingin työväentalon E-salissa. Edellisen vuoden kertomus ja tilinpäätös hyväksyttiin, samoin toimintasuunnitelma ja talousarvio kesäkuun ensimmäisenä päivänä alkavaa uutta opintokautta varten. Kahdeksi seuraavaksi vuodeksi valittiin toimikuntaan edelleen erovuoroiset puheenjohtaja Väinö Voionmaa, osastopäällikkö Yrjö Kallinen ja puoluesihteeri Aleksi Aaltonen sekä varajäseniksi ammattiyhdistysmies Johan Virtanen ja toimittaja Sulo Manninen. Erovuorossa eivät nyt olleet Mikko Ampuja, E. K. Louhikko ja Anna Wiik, eivätkä varajäsenet August Valta ja Onni Haini. Lisäksi kokouksen ehkä laajimpana asiana päätettiin Kirjarenkaan perustamisesta toimikunnan ehdotuksen mukaisesti. Toiveikkaasti keskusteltiin, että toiminta saataisiin alulle ehkä jo saman vuoden kuluessa.⁶⁴

Kirjarenkaan käytännön toiminnassa ei kuitenkaan päästy – ymmärrettävistä syistä – etenemään ennen kuin vasta vuoden 1941 keväällä.⁶⁵ Silloin päästiin niin pitkälle, että kerrottiin syksyllä julkaistavan kaksi ensimmäistä kirjaa. Toinen olisi Pekka Railon laatima *Tie sosialistiseen suunnitelmatalouteen* ja toinen Maksim Gorkin *Lapsuuteni* (suomentajana Heikki Välisalmi). *Työläisopiskelijan* numerossa 5/1941 esiteltiin keväällä Kirjarengasta laajasti ja luvattiin lisää

⁶³ Edustajiston pk 28.5.1938; Janne Hakulinen: Työväen kirjallisuuden kustannustoiminta. Auttaisiko kirjarengas asiaa? *Työläisopiskelija* 1/1938, myös lainaukset; vrt. Työväenliikkeen tietokirja s 249.

⁶⁴ Tmk pk 15.2.1939 ja 17.4.1939, edustajiston pk 30.5.1939; Suomen Sosialidemokraatti 3.6.1938, 31.5.1939; Valavaara 1954 s 190; ks. myös Työväenliikkeen tietokirja s 233.

⁶⁵ TSL:n toimintakertomuksessa 1939–40 todettiin monimielisesti, että ”olosuhteiden muuttuminen” esti suunnitellun toimintaan pääsyn.

kirjoja vuosittain 2-4 kappaletta ”riippuen siitä kannatuksesta, minkä TKR tulee saamaan”. Renkaan jäsenille mainitut kirjat maksoivat 25 mk, kun niiden kirjakauppahinta oli 40 mk. Jäsenten liittymismaksu oli 10 mk [noin 2,40 euroa], minkä lisäksi oli sitouduttava ostamaan vähintään kaksi kirjaa. Henkilöjäsenten lisäksi renkaaseen voivat liittyä ”kirjarengasyhtymät tai muut yhteisöt”. Mukaan houkuteltiin myös asiamiehiä. Houkuttelevana mainoksena mainittiin lisäksi, että renkaan jäseneksi liittyminen oli ”ikään kuin luonnostaan lankeava asia jokaiselle aikaansa seuraavalle vähäväkiselle”.

Lehtiselostuksesta kävi selvästi ilmi, että kysymys oli TSL:n toiminnasta. Kirjarenkaan toimisto sijaitsi Sivistysliiton toimiston tiloissa Helsingin työväentalolla, ja maksuliikenteestäkin huolehti TSL. Se myös asetti toimintaa johtamaan kirjarengastoimikunnan, jonka ensimmäinen puheenjohtaja vuonna 1941 oli Janne Hakulinen, varapuheenjohtajana toimi Ernst Lähde ja sihteerinä Pekka Railo. Neljäntenä työvaliokunnan jäsenenä oli Maija Savutie-Myrsky.⁶⁶

Liiton taloudellinen tilanne

Työväen Sivistysliiton talouden perustana olivat jatkuvasti toisaalta jäsenjärjestöjen maksamat jäsenmaksutulot, joiden perustana 1930-luvulla oli 5 mk henkilöjäsentä kohti (inflaation takia laskennallisesti hieman vaihtelevasti 1,80–1,50 euroa) ja toisaalta opetusministeriöltä saadut avustukset yleiseen kansansivistystyöhön. Lisäksi liitto sai vastaanottaa satunnaisesti lahjoituksia liikeyrityksiltä. *Työläisopiskelijaan* saatiin jonkin verran ilmoitustuloja.

Liitto sai myös vuosina 1932 ja 1935 varoja Suomen Pankin hoitamasta Längmanin rahastosta. Niiden tuella valmistettiin lähinnä opintoaineistoja tai opastusvihkosia.

Merkittävä Alfred Kordelinin rahasto antoi hakemuksesta pitkään apurahoja lähes vuosittain. Ne kuitenkin loppuivat äkisti vuonna 1933. Liitto jätti edelleen avustusanomuksensa, mutta ilman myönteistä tulosta. Vuonna 1935 asiaa käsiteltiin liiton toimikunnassa. Todettiin, ettei avustusta ilmeisesti nytkään tultaisi myöntämään. Nyt päätettiin toistaiseksi pidättäytyä hakemisesta, jotta mahdollisuudet myöhemmin paranisivat. Kordelinin rahastosta saatujen tietojen perusteella liiton toimikunnassa päätettiin syyskuussa 1937, ettei ”tänäkään vuonna” anottaisi sieltä varoja. Rahaston johdossa ei nimittäin ollut tapahtunut vielääkään ”mitään muutoksia sen jälkeen, kun siellä tuli määrääväksi liiton avustamista vastustava mielipide”.⁶⁷

⁶⁶ Toimikunnan varajäsenet olivat Otto Nuutinen, Onni Toivonen, Taito Otava, Onni Haini ja Sulo Manninen, hekin jo valmisteluvaiheessa mukana olleita (*Työläisopiskelija* 5/1941). – Kriitikko Maija Savutie-Myrsky oli sikäli poikkeuksellinen hahmo joukossa, että hän oli mukana myös Kiilan toiminnassa, joskin sen varsinainen jäsen vasta lokakuusta 1944 alkaen (Rinne 2006 s 55). Kiila ja Tulenkantajat seurasivat Kirjarenkaan perustamista ilmeisesti korkeintaan katseella, vaikka niiden riveissä olikin paljon kirjallisia henkilöitä.

⁶⁷ Tmk pk 9.9.1937, myös lainaukset; vrt. Järvinen s 75–76.

Edellä jo kerrottiin, että liitto sai vuonna 1932 vastaanottaa testamenttilahjoituksena edesmenneen puumalalaisen poliisikonstaapelin Johan Soinisen lähes koko jälkeenjääneen omaisuuden. Siitä muodostettiin syksyllä 1934 hänen nimeään kantava rahasto. Liitto ei itse hyödyntänyt Soinisen rahastoa, vaan sen korkotuotoista ryhdyttiin joinakin vuosina jakamaan pieniä apurahoja lähinnä Työväen Akatemiassa opiskeleville.⁶⁸

Soinisen rahaston perustamisen yhteydessä virisi keskustelu erityisen Työväen sivistysrahaston muodostamisesta. Se saatiinkin aikaan, kuten edellä kuvattiin, edustajiston päätöksellä joulukuussa 1934. Peruspääoma 50 000 mk kasvoi lahjoitusten avulla viidessä vuodessa 350 000 markkaan (Rahamuseon rahanarvonlaskurin mukaan noin 120 000 euroa). Siitäkin ruvettiin myöntämään pieniä apurahoja lähinnä Työväen Akatemian opiskelijoiden opintokustannuksiin.⁶⁹

Vuosi 1938 oli viimeinen kokonainen vuosi ennen kuin maailman myllerrykset alkoivat toden teolla ravistella liittoakin; vaikka sitähan ei tuolloin voinut tietää. Liitto sai kassaan jäsenmaksutuloina 101 500 mk, valtion varoista 423 360 mk ja muina, lähinnä myyntituloina 33 600 mk (tuhat markkaa vastaisi noin 350 euroa). Valtion tuen osuus oli jatkuvasti kohonnut, nyt se oli jo 76 prosenttia kaikista tuloista.

Alimmillaan valtion tuen osuus oli ollut talouspulan ja lapuanliikkeen nousun vuonna 1930. Silloin se oli ollut ainoan kerran alle puolet kaikista toimintaan hankituista varoista, 49 prosenttia.⁷⁰

- - -tietolaatikko

TULOT JA MENOT VUONNA 1938

Sivistysliiton taseen loppusumma oli 459 578,60 mk (Suomen Pankin rahanarvonlaskurin mukaan noin 156 800 euroa). Inflaatioprosentti oli tuolloin varsin pieni 2,9. Vuoden voitto- ja tappiotili kertoo varojen hankinnan ja kulujen pääpiirteet vuoden 1938 viimeisen päivän tiliaseman mukaan, sen ajan termejä käyttäen.⁷¹

VOITTO- JA TAPPIOTILI

Tulot

⁶⁸ Tmk pk 10.6.1932, 27.1.1933, 17.11.1934, edustajiston pk 2.12.1934; Työläisopiskelija 8/1936; Valavaara 1954b s 233–234. – Vuonna 1936 TSL suostui hieman vastahakoisesti ottamaan vastaan Joutsenon Korvenkylän työväenyhdistyksen pyynnöstä yhdistyksen tilanhoitaja Emil Kauppiselta saaman testamenttilahjoitusvarojen ”tarkkailun ja suunnittelun”. Työväenyhdistys hoiti jatkossakin varojen käytännön hoidon (tmk pk 5.9.1936 liitteineen).

⁶⁹ Tmk pk 7.9.1934, 17.11.1934, edustajiston pk 2.12.1934; liiton toimikunnan vetoamus ”Työväen Sivistysrahastoa kartuttamaan” Työläisopiskelijassa 1/1938; Valavaara 1954 s 234.

⁷⁰ Valavaara 1954 s 233.

⁷¹ Edustajiston pk 30.5.1939 liitteineen.

Jäsenmaksut	101 493,40
Valtionapu	165 000,00
Kirjainvälitys	13 580,30
Kirjeopisto	8 189,00
Luentotilausmaksut	4 460,00
Korot	7 428,30
Opintokerhotoimintaa varten	180 360,00
Luentotoimintaa varten	78 000,00
Soinisen rahastosta	<u>2 000,00</u>
	560 511,00 mk

Menot

Palkat ja palkkiot	151 910,00
Toimistokulut	55 467,20
Sekalaiset menot	26 099,20
Työläisopiskelija	11 508,55
Opintokerhotoiminta	180 369,35
Luentotoiminta	78 013,50
Soinisen rahaston apuraha	2 000,00
Poistot	16 248,25
Omaisuuksien lisäys	<u>38 894,95</u>
	560 511,00 mk

Liiton tilintarkastajina toimivat hyvin pitkään Kulutusosuuskuntien Keskusliiton edustaja John W. Seppälä ja Helsingin Työväen Säästöpankin kamreeri T. H. Vilppula. Varalla olivat vastaavasti monesti KK:n sihteeri Onni Toivonen ja ruotsalaisen työväenliiton Fritiof Sundqvist.

Maaailmanpalo alkaa taas

Kiristyvän poliittisen jännityksen merkkejä ja myös sodan tulia oli näkynyt Euroopan taivaalla jo pitemmän aikaa, kuten edellä on eri kohdissa viitattu. Hätkähdyttävä uutinen kertoi tiistaina elokuun 23. päivänä 1939, että perivihollisina pidetyt diktatuurit, Stalinin johtama Neuvostoliitto ja Hitlerin johtama Saksa, olivat solmineet keskenään hyökkäämättömyyssopimuksen. Se aiheutti Suomessakin monenlaista ihmettelyä ja hämmennystä, eikä vähiten näiden maiden edustamien ääriaatteiden rivikannattajille.⁷²

⁷² Silvennoinen, Tikka, Roselius toteavat, että ”tyrmistys meni kuitenkin nopeasti ohi” ainakin kansallismieliseltä oikeistoradikaalilta liikkeeltä, sillä sille näytti avautuvan nyt uusia mahdollisuuksia (s 333). Kommunistien kannattajilla riitti sulatteleminen neuvostokommunistien veljeilyssä natsien kanssa, mikä sitten heijastui sodan alettua (Hentilä 2018a s 204). Hämmennystä ja hajaannusta näkyi myös taiteilijajärjestö Kiilan riveissä (Rinne 2006 s 115–116). Kominternin antamista uusista toimintaohjeista sopimuksenteon jälkeen ks. ”Kallis toveri Stalin” s 402–405; ks. myös 1900-luvun Atlas s 66–67.

Hannu Soikkasen mukaan elokuun sopimus oli sosialidemokraateille ”henkinen maanjärjestys” ja ”shokki”, vaikka ulkopolitiikan terävä tarkkailija Reinhold Svento oli jo helmikuussa 1938 nostanut tällaisen epäpyhän mahdollisuuden esiin Suomen ulkopolitiikkaa käsitelleessä kirjassaan ja myös *Suomen Sosialidemokraatin* sivuilla. Maanjärjestys se oli Soikkasen mukaan sen takia, että sosialidemokraateille natsiaate edusti äärioikeistoa ja Stalinin maan kommunismi harhaan mennyttä sosialismia. Oma aatteellispoliittinen asennoituminen sai suuntansa näiden voimavirtojen välistä, mutta nyt uusi asetelma näytti murentavan omien käsitysten perustaa.⁷³

Idealistinen Väinö Voionmaa tulkitsi uutista suhteessa niihin tiukkoihin neuvotteluihin, joita Neuvostoliiton edustajien kanssa oli juuri salaisesti käyty muun muassa Suomenlahden eräiden saarien tulevaisuudesta. Hän koki, että saaret olivat nyt turvassa ja että tilapäisesti olisi tapahtunut itse asiassa koko Itämeren rauhoittuminen. Lisäksi sopijapuolet estäisivät toisiaan hyökkäämästä Suomeen.⁷⁴ Hän ei mitenkään voinut vielä sillä hetkellä tietää, kuten eivät muutkaan suomalaiset, että mainittuun sopimukseen liittyi salainen lisäpöytäkirja, jossa allekirjoittajamaat jakoivat kylmän suorasukaisesti Eurooppaa etupiireihinsä. Pahoja aavistuksia saattoi asiaa harrastaneilla kyllä olla.

Salaiseen jakoon tuli kytkeytymään Suomenkin kohtalo. Historiallisena, suomalaisia koskeneena rinnastuksena oli paljon aikaisemmin vuonna 1807 solmittu Tilsitin sopimus, kuten Timo Vihavainen ja Kari Ketola ovat muistuttaneet.⁷⁵ Neuvostoliiton etupiiriin tulivat kuulumaan muun muassa Suomi, Viro ja Latvia, myöhemmin vielä Liettuaakin. Sopijamaat eivät korulauseista ja kaveeraamisesta huolimatta toisiinsa luottaneet, mutta turvasivat selustaansa ja hankkivat sopimuksella itselleen sekä aikaa varustautua että tilaa toimia. Sen tulivat myöhemmät tapahtumat osoittamaan.

Sopimus avasi käytännössä Saksalle mahdollisuudet omiin välittömiin sotilasoperaatioihinsa. Hitlerin tavoitteista oli kuultu ja luettu, mutta niitä ei ollut otettu todesta. Aluettaan jo vuosien ajan laajentanut ja asevoimiaan vahvistanut natsi-Saksa hyökkäsi perjantaina, syyskuun ensimmäisen päivän aamunkoitossa 1939 tekaistuun syin Puolaan. Muutamassa päivässä sota laajeni annettujen turvatakuiden vuoksi useita Euroopan maita koskevaksi ja maailmansodaksi.⁷⁶ Nujerrettu Puola

⁷³ Soikkanen 1987 s 93–94. Esim. espoolainen Esteri Vesonen muisteli uutisen olleen oikein ”pommi, ei sitä alkuun meinattu uskoa ollenkaan” (Kotirintaman kahdet kasvot. Sota-ajan muistelmia. Suomen työväen henkinen perinne. Toim. Matti Hako, Heimo Huhtanen. Helsinki: Tammi 1985 s 20–21).

⁷⁴ Aimo Halila (s 307) korostaa ymmärrettävästi, että Voionmaan näkökulma oli ”teoreettinen” eikä ottanut huomioon sotilaallisia näkökohtia.

⁷⁵ Sopimuksesta, Puolan jaosta ja talvisodasta ks. Vihavainen, Ketola s 208–214; Puolan luhistuttua lokakuussa Saksa ja Neuvostoliitto solmivat raja- ja ystävyys­sopimuksen, ja ulkoministeri Molotov ylisti maiden ”verellä vahvistettua ystävyyttä” (sama s 209).

⁷⁶ Esim. 1900-luvun Atlas muistuttaa mielenkiintoisesti, että vuosina 1939–45 ”toisia maailmansotia” oli itse asiassa useita, sillä sotaa käytiin maapallon eri kolkilla erilaisin syin ja tavoin, myös uhreja suhteessa väkilukuun oli huomattavasti erilaisia määriä (s 68–69).

jaettiin pian Saksan ja Neuvostoliiton kesken.⁷⁷

Suomi ja muut pohjoismaat julistivat puolueettomuuttaan.⁷⁸ Hannu Soikkasen mukaan elokuun sopimus ja siitä seurannut sota sekä Puolan jako heijastuivat muun muassa siten, että ”suomalainen mielipiderintama painui kohti keskustaa ja kummallekin laidalle jäi hyvin vähän väkeä”.

Suomalaisten yleinen luottamus Neuvostoliittoon heikkeni, vaikka edelleen toivottiin hyviä keskinäisiä suhteita naapurimaan kanssa. IKL antoi tukensa Saksan pyrkimyksille ja vastaavasti Neuvostoliittoa ymmärsivät hyvin Akateeminen sosialistiseura ja sen lehti *Soihdu*, samoin luonnollisesti kommunistisen liikkeen vankimmat yksittäiset kannattajat.⁷⁹ Muistettakoon, että neuvostotavoitteita ymmärrettiin oikein hyvin myös Yhdysvalloissa kommunistisen liikkeen parissa.⁸⁰

Tässä voi lyhyesti todeta, että Neuvostoliitto esitti syyskuun lopulla ja lokakuun alussa neuvottelukutsut kolmelle Baltian maalle ja myös Suomelle. Baltian maat suostuivat pian solmimaan avunantosopimukset neuvostovaltion kanssa, minkä seurauksena niiden alueelle muodostettiin useita neuvostotukikohtia puna-armeijan sotilasosastoinen.⁸¹

Suomelle ehdotettiin erityisesti Leningradin turvallisuuteen viitaten laajoja aluevaihtoja itärajan tuntumassa, ja Hankokin mainittiin. Ehdotuksiin suhtauduttiin vaihtelevasti, oli jyrkkää vastustusta, mutta oli toisaalta halua sovittelua ja etsiä rauhallisia ratkaisuja. Myös marsalkka Mannerheim oli neuvotteluratkaisujen kannalla, tietäen varsin puutteellisesti varustetun armeijan kokonaistilanteen. Erityisesti ulkoministeri Eljas Erkko ja puolustusministeri Juho Niukkanen, joka oli karjalaistaustainen, olivat tiukasti aluevaihtoja vastaan. He uskoivat Ruotsin auttavan tarvittaessa, vaikka siitä ei ollutkaan minkäänlaisia takeita.⁸²

⁷⁷ Sotaan johtaneista tapahtumista ks. esim. Suomen historian pikkujättiläinen s 674–681 (Salokangas), 705–706 (Antti Laine); Vuosisatamme Suomi s 242–253 (Lauri Haataja); Suomen poliittinen historia s 198–200 (Jutikkala); Talvisodan pikkujättiläinen s 141–145 (Ohto Manninen). – Nimensä mukaisesti Martti Turtolan ja Lasse Pajalan kokoama ja kirjoittama teos ”Kaikilla rintamilla” tarjoaa mm. yksityiskohtaisen, lyhyin lausein koostetun kronologisen kuvauksen kaikilta toisen maailmansodan rintamilta, myös Suomen osalta. Ks. myös Suomi sodassa päivä päivältä. Talvisota - jatkosota - Lapin sota. Toim. ja kirj. Ilkka Enkenberg. Helsinki: Readme 2015.

⁷⁸ Työväenliikkeiden asema oli Pohjolan maissa erilainen maailmansodan vuosina, ks. esim. Tanskasta Larsen-Bjerre s 131–134; Islannista Kjartansson s 204–207; Norjasta Steen s 220–223; Ruotsista Aspling s 263; Olsson, Ekdahl s 93–100.

⁷⁹ Soikkanen 1987 s 94. – Sosialistisen opiskelijaliiton Soihdussa 1/1980 tiivistettiin elokuun sopimus monimielisellä tavalla (Henriksson em. artikkeli s 32): Neuvostoliitto sai lisää aikaa varustautumiseensa, ja se ”sai ehkäistyksi mahdollisen kapitalististen maiden yhteenliittymän sosialismin tuhoamiseksi” sekä välttyi kahden rintaman sodalta.

⁸⁰ Ks. esim. Ilpo Lagerstedt: Amerikkalainen talvisotanäytelmä. Helsinki: Readme 2020, eri kohdin, esim. s 24–32. Tutkimuksen varsinainen teema käsittelee Robert Sherwoodin näytelmää ”There Shall Be No Night”, jonka esittämisen tuotoilla tuettiin Suomen asiaa. – Ilpo Lagerstedt kiinnitti kirjoittajan huomion kirjaansa.

⁸¹ Zetterberg 2017 s 257–259.

⁸² Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 173–175 (Hentilä).

Sosialidemokraattisissa sanomalehdissä suhtauduttiin myönteisesti neuvotteluihin, mutta kuitenkin karjalaislehdet asennoituivat muita työväenlehtiä taipumattomammin. Monipolvisen ja vaikean neuvotteluvaiheen jälkeen Neuvostoliittoa ja Stalinia tyydyttävään ratkaisuun ei suomalaisten vastahakoisuuden takia syksyllä marraskuun puoliväliin mennessä kuitenkaan päästy. Suomalaisneuvottelijat palasivat junalla Moskovasta Helsinkiin. Suomalaisten näkökohdissa painoi sekin, että aluevaihoissa olisi muun muassa menetetty niitä juuri rajaseutujen alueita, joille oli ajan kuluessa rakennettu puolustusasemia.⁸³

Osin jo syyskuun kuluessa puolustusvoimat ryhtyi sijoittamaan varmuuden vuoksi suojajoukkoja Karjalan kannakselle. Tiistaista, lokakuun 10. päivästä alkaen järjestettiin lisäksi ylimääräiset kertausharjoitukset (YH), mikä vei suuren joukon suomalaismiehiä kotiaskareistaan ja töistään linnoitus-, harjoitus- ja vartiointitehtäviin rajan tuntumaan. Käytännössä se tarkoitti kenttäarmeijan mobilisaatiota, liikekannallepanoa.⁸⁴

Myös muulla tavalla varauduttiin. Jo pelkästään eurooppalaisen sodan takia oli kiinnitettävä poikkeuksellista huomiota kansanhuoltoon ja väestönsuojeluun. Vanhempien ikäluokkien mieleen nousivat helposti rinnastuksena edellisen maailmanpalon ja puutteen ajat kahden vuosikymmenen takaa. Varmasti tapahtumista keskusteltiin myös TSL:n toimistossa ja kaikkialla Sivistysliiton toiminnassa olleiden keskuudessa. Jännitys haittasi väistämättä keskittymistä tavanomaisiin syksyn sivistysrienteihin.

Jo syyskuussa muodostettiin kansanhuoltoministeriö. Siitä tuli huomattavan tarpeellinen ministeriö pitkäksi aikaa. Osaa välttämättömyystarvikkeista, kuten sokeria ja kahvia, ryhdyttiin pian säännöstelemään, laitettiin kortille, ja myöhemmin lista laajeni tuntuvasti.⁸⁵

Kun loppusyksyllä suuri joukko miehistä oli muissa tehtävissä, ryhdyttiin myös pikaisesti

⁸³ Syksyn neuvotteluista ja myös sosialidemokraattien yhteyksistä Ruotsiin ks. Soikkanen 1970 s 440–443; Soikkanen 1987 s 96–105; neuvostotavoitteista ks. Varjo Suomen yllä s 153–160; vrt. Henriksson em. artikkeli s 32–34.

⁸⁴ Ks. esim. Talvisodan pikkujättiläinen s 91–94 (Raimo Sevon). – YH:n aikana joukko entisiä punakaartilaisia otti yhteyttä väestönsuojelupäällikköön, kenraali Aarne Sihvoon ehdotuksella, että entisistä punakaartilaisista muodostettaisiin oma erillinen joukko-osasto. Kiinnostuneita oli runsaasti, mutta heidän nimiään ei tietenkään ollut kutsuntakirjoissa. Niitä ryhdyttiin kokoamaan ammattijärjestöjen avulla. Alkuvalmistelujen jälkeen hanke kuitenkin mutkikkaana raukesi. Yksittäisiä punakaartilaisia ilmoittautui kyllä vapaaehtoisina kenttäarmeijaan tai väestönsuojelujoukkoihin (Olli Harinen, Göran Lindgren, Erkki Nordberg: Talvisodan Ässärykmentti. Helsinki: WSOY 2010, s 77).

⁸⁵ Sotavuosien kansanhuollosta ja mm. siihen liittyvästä tiedottamisesta ks. muistelmateosta Untamo Utrio: Kotirintama kestää. Hämeenlinna: Amanita 2010 (Utrio 2010); kansanhuollon taustasta ja toimista talvella 1939–40 erityisesti s 18–20. – Utrio (1905–80) aloitti kansanhuoltoministeriön tiedotussihteerinä syyskuussa 1940. Talvisodan aikana hän toimi puolustusvoimissa tiedotustehtävissä, sitä ennen KK:n Kuluttajain Lehden toimitussihteerinä, ja aiemmin hän oli ollut Suomen Sosialidemokraatin toimittajana. Utrio on myös hyvä esimerkki aikojen muuttumisesta ja siitä, miten paljon sosialidemokraatteja haluttiin sotavuosina mukaan vastuullisiin yhteiskunnallisiin tehtäviin.

kouluttamaan naisia heidän aiemmin hoitamiinsa tehtäviin. Naisilla oli myös tärkeä tehtävänsä kotikunnassa, kun hahmoteltiin mahdollisia huoltotoimia. Niiden tarve nousikin esiin siinä vaiheessa, kun väestöä jouduttiin evakuoimaan rajaseudun kotikonnuiltaan pois. Tähän monipuoliseen ja vaativaan huoltotyöhön osallistuivat niin Marttojen, lottien kuin sos.dem. työläisnaisten liitonkin jäsenet. Kahden diktaattorin, Hitlerin ja Stalinin hätkähdyttävä liitto helpotti monien pitkäaikaisten raja-aitojen ylittämistä.⁸⁶

Harjoitukseen kutsuttuja reserviläisiä majoitettiin lokakuusta alkaen muun muassa kansakouluille, kansanopistojen tiloihin ja seurantaloille. Monen työväenyhdistyksen tavanomainen toiminta keskeytyi, kun oma talo jouduttiin luovuttamaan miesjoukon majoitustilaksi. Reserviläisten majoituksesta aiheutui monelle majapaikalle erilaista harmia, vähintäänkin siivoustöitä, joskus korjaamistakin. Vaurioista pyrittiin sitten myöhemmin saamaan valtiolta korvauksia. Esimerkiksi Lohjan Immulan työväentalon havaittiin olevan alkukesällä 1940 majoituksen jäljiltä ”ruokottomassa kunnossa”: maalipintoja oli tahallisesti pilattu, katossa oli useita luodinreikiä, yhden uunin suuluukut oli rikottu ja 300 kynttilän vahvuinen kaasulamppu oli kadonnut.⁸⁷

Messukylän järjestyksessä jo kolmas työväentalo vihittiin käyttöön syyskuussa 1939. Iso ilo jäi lyhyeksi, sillä muutamaa kuukautta myöhemmin puolustusvoimat otti sen käyttöönsä. Sotavuosien ajan talossa toimi sitten Patetehdas, joka valmisti paperikangasta.⁸⁸ Erikoinen tapaus sattui Helsingin maalaiskunnassa, Herttoniemen työväentalolla: perimätiedon mukaan joku talolle majoitettu reserviläinen ei pitänyt salin seinää koristaneessa valokuvasuurenoksessa olleesta yhdistyslipusta, joka liehui työväentalon lippusalossa. Hän leikkasi lipun siististi puukollaan kuvasta pois. Leikkausaukko on yhä näkyvillä valokuvassa.⁸⁹

Ulkoisen uhan alla

Huomattakoon, ettei kukaan varmuudella tiennyt syksyllä 1939 sitä, mitä tulisi tapahtumaan, sitä minkä lukija nyt tietää.⁹⁰ Paljon salaisia suunnitelmia ja paljastavaa viestinvaihtoa on tullut vasta myöhemmin julkisuuteen. Moneen asiaan oli tuolloin aivan välttämätöntä varmuuden vuoksi varautua epävarmassa, uhkaavassa tilanteessa.

Kansallisen yhteenkuuluvuuden taustalla oli monenlaisia aineksia ja syitä.⁹¹ Hannu Soikkanen on

⁸⁶ Ks. esim. Talvisodan pikkujättiläinen s 72–74 (Kalevi Klefström); Suomen historian pikkujättiläinen s 711–712 (Antti Laine); Naisen työ s 33–34; Lähteenmäki 2000 s 139.

⁸⁷ Immulan työväenyhdistys s 67; jatkosodan loppuvaiheissa talossa oli vielä siirtoväkeä majoitettuna.

⁸⁸ Merikoski s 31.

⁸⁹ Tuomisto 2002 s 13, 39.

⁹⁰ Vihavainen ja Ketola ovat todenneet, ettei Suomessa eikä muuallakaan maailmassa kunnolla nähty esim. sitä sotilaallisen voiman kasvua, nousua kurjuudesta ja rappiosta, mitä Neuvostoliitossa oli saatu aikaan kovin ottein tapahtuneessa teollistumisessa ja kasvussa (s 205–207).

⁹¹ Ks. esim. Timo Soikkanen: Kansallinen eheytyminen - myytti vai todellisuus? Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939. Helsinki: WSOY 1984; sama, artikkelit: Kansallinen

tiivistänyt havainnollisesti: ”Vuodet 1938–1939 merkitsivät nopeata ajattelun ja asenteiden muuttumisen aikaa sekä Karjalan että Suomen työväenliikkeessä.”⁹²

Kuukausien kuluessa voimistuneen ulkoisen uhan alla näkyi, miten huomattavan suuri osa suomalaisista oli kahden vuosikymmenen takaisten kokemusten jälkeen kyennyt vähitellen kuromaan hieman kiinni kahtia jakanutta railoa, vahvistamaan kuuluvuuttaan samaan Suomeen. Hävinneet punaiset eivät suinkaan olleet unohtaneet kärsimyksiään ja väärinkohtelua, eikä toisaalta valkoisella puolella vielä juurikaan haluttu antaa ymmärtämystä heidän silloisille pyrkimyksilleen. Mutta elämää oli joka tapauksessa jatkettu eteenpäin, sopeuduttu siihen mitä oli. Tässäkin voi pohtia vielä sitä miten syvällinen merkitys oli ollut Kyösti Kallion valinnalla presidentiksi ja siitä seuranneella punamultahallituksella. Toinen vaihtoehto jäi kokematta.

Vähitellen työväestökin oli saavuttanut myös jotain siitä, kohtuullisesta toimeentulosta, tasa-arvoisuuden tunteesta ja mahdollisuudesta yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen, mitä myös oli kumousyrityksellä tavoiteltu. Monesta vaikeuksissa olleesta torpparista oli tullut itsellinen maanviljelijä, vähintäänkin pienviljelijä tai pienviljelijä-sekatyömies. Suhteellisen pienten äärisuuntausten jäykät käsitykset eivät tosin aiemmasta juuri hievahtaneet.

Yhteenkuuluvuus, halu varautua pahimman edessä puolustamaan omaa kotimaata, ei tullut järjestäytyneen työväenliikkeen valtaenemmistölle äkisti mieleen uuden maailmanpalon seurauksena, vaan henkistä, kansallista eheytymistä oli tapahtunut vähin erin, pitemmän ajan kuluessa. Sitten vielä äkkiä tullut ulkoinen neuvostopaine uhkaavine ja kohtuuttomiksi koettuine vaatimuksineen vahvisti sitä. Sellaista työväen henkistä kehitystä eivät kaikki porvarillisesti asennoituneet olleet välttämättä lainkaan havainneet, tai eivät ehkä olleet halunneet uskoa näkemäänsä.⁹³

Erittäin pieneksi jäi se joukko, joka nyt poliittisista syistä ymmärsi Neuvostoliiton pyrkimyksiä ja oli valmis epäröimättä tukemaan kaikkia sen vaatimuksia. Syksyn kuluessa esiin tulleita neuvostotavoitteita eivät aivan kaikki vasemmistososialistit tai kommunistitkaan hyväksyneet.⁹⁴

Jonkin verran jännitystä säilyi, vaikka neuvottelut katkesivatkin. Tai itse asiassa Väinö Tanner

eheytyminen ja Talvisodan henki (Talvisodan pikkujättiläinen s 47–64 ja 235–251).

⁹² Soikkanen 1970 s 438.

⁹³ Seppo Hentilä on luonnehtinut talvisodan yksimielisyyden toimineen osaltaan myös eräänlaisena ”pimennysverhona”, joka peitti monet katkerimmat sisällissodan muistot (2018a s 206). Sodan tapahtumia, syitä tai seurauksia ei ollut siihen mennessä käsitelty suinkaan perusteellisesti, saati tasapuolisesti. Haavojen arpeutumisen oli vielä kesken. – Talvisodan yhtenäisyyden saavuttamista voidaan pitää pitkälti työväenliikkeen ansiona, sillä se teki vakavassa tilanteessa, kaiken koetun jälkeenkin, kansallisesti merkittävän tilannearvion.

⁹⁴ Tietoja ja huhuja liikkui. SKP:n muun muassa Tukholman kautta hankkimien tietojen mukaan vähintäänkin epäröintiä hallituksen linjan tukemisesta esittivät ainakin Mauri Ryömä, Cay Sundström, Yrjö Räisänen, ehkä myös K. H. Wiik ja Mikko Ampuja (”Kallis toveri Stalin” s 411–413).

korosti marraskuun 26. päivänä pidetyssä SDP:n puolueuuevoston kokouksessa käsitystään, että Moskovan neuvottelut olivat keskeytyneet. Puolueen ylin päättävä elin oli eduskuntaryhmän tavoin huomattavan yksimielisesti suomalaisten neuvottelijoiden asettamien tavoitteiden tukena. Moni uskoi ja toivoi, että vielä voitaisiin neuvotteluihin löytää rauhan turvaava ratkaisu. Samalla kyllä muutamissa puheenvuoroissa heijastui pelkoa itäisen naapurimaan aikeista. K. H. Wiik oli nytkin varsin yksin omine käsityksineen. Hän oli lisäksi itse asiassa niitä harvoja, jotka mielessään näkivät tulevaisuudessa tapahtuvan nimenomaan Saksan ja Neuvostoliiton välienselvityksen.

Rivijäsenten ja kannattajien keskuudessa oli varmasti paljon epätietoisuutta ja horjuvuutta, oli sekä tukea että arvostelua puolueen johtoelimien varsin yksimielisiä kannanottoja kohtaan. Omalle puoluejohtoa arvostelevalle linjalleen oli yhä avoimemmin asettunut myös teräväsanainen lehtimies Yrjö Räisänen, suosittu poliittinen pakinoitsija Sasu Punanen. Hänet erotettiin syksyllä 1939 *Suomen Sosialidemokraatin* toimituksesta. Erottaminen ei heijastunut hänen asemaansa Sivistysliitossa. Sen sijaan useat huolestuneet puolueosastot kyselivät asiasta lehtiyhtiöltä. Asia hautautui kuitenkin pian aseiden melskeeseen.⁹⁵

Sivistystyön vaikutusta

Syksyn 1939 kuvastamaan, vahvistuvaan, huomattavan suuren yksimielisyyden tunnelmaan oli vaikuttanut monta pitkäaikaista tekijää. Työväenliikkeen näkökulmasta tarkasteltuna sen perustana oli sosialidemokraattisen liikkeen asettuminen heti sisällissodan jälkeen reformistiselle, vähittäisin askelin tapahtuvalle uudistuslinjalle. Se sai vastakaikua maltilliselta porvaristolta.

Tärkeitä askelia kehityksessä oli epäilemättä muitakin. Sosialidemokraattien tukema kansanvaltainen suuntaus voitti maassa lapuanliikkeen nousun ja IKL:n rynnistyksen jälkeen. Talouden kasvu alkoi synkkien lamavuosien jälkeen, mikä merkitsi sekä lisää työpaikkoja että hieman paksumpaa tilipussia. Ja ennen kaikkea: punamultahallitus pääsi vuonna 1937 aloittamaan oman uudistustyönsä. Se nosti työmiehen talonpojan rinnalle yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ja antoi ainakin lupauksen paremmasta ja sosiaalisesti turvallisemmasta tulevaisuudesta. Tällä oli arvaamattoman vahvaa henkistä vaikutusta laajoihin työläispiireihin.

Hyvin tärkeä, joskin yleensä huomaamaton, myönteinen ja toistaiseksi tarkemmin tutkimatonta osatekijä kehityksessä oli TSL:n maanlaajuinen vaikutus opintokerhoineen, kurssineen, koulutuksineen ja luentoineen, joita kaikkia työväelle tarjottiin. Se toimi samaan yhteiskunnalliseen suuntaan kuin reformistinen sosialidemokraattinen puolue, ja yhteistyö oli läheistä.⁹⁶ Hyvin harvoissa historian perusteoksissa on viitattu yleensäkin kansansivistystyön merkitykseen

⁹⁵ Soikkanen 1987 s 104–106, 135 (kuvateksti); Wiksten s 117.

⁹⁶ Hyvä esimerkki TSL:n merkityksen sivuuttamisesta on Pekka Valtonen: *Sosiaalidemokraatit, kansakunnan eheytyminen ja demokratia 1920-luvulta 1930-luvun alkuvuosiin*, julkaisussa *Työväestö ja demokratia*. Toim. Ilkka Kärrylä, Pete Pesonen, Anna Rajavuori. Väki voimakas 32. Helsinki: THPTS 2019 (Valtonen 2019), s 87–112.

kansallisen eheytyksen taustalla, eikä siihen, miten se käytännössä tapahtui.⁹⁷ Harvoihin poikkeuksiin kuuluu L. A. Puntilan 1960-luvulla laatima yleisesitys. Siinä hän tiivistä hyvin laajalla kaarella, ilman yksityiskohtia, että opetusoloja oli kehitetty 1920-luvulta alkaen ”ja vapaaehtoisten sivistysjärjestöjen työ oli hyvin organisoituna tuottanut tuloksia”.⁹⁸

Työväen pitkäjänteinen sivistystoiminta merkitsi paikallisissa yhteisöissä paljon: tiedot lisääntyivät, ymmärrys omasta maasta, omasta asemasta ja omista vaikuttamisen mahdollisuuksista vahvistui. Oman arvon tunnon lujittuminen tietojen lisääntyessä merkitsi henkisesti kasvua täysivaltaiseksi kansalaiseksi; samaa varmasti tapahtui muidenkin sivistysjärjestöjen parissa. Merkitykseltään vähäisintä ei työläiselle varmastikaan ollut kunnallispolitiikan aiheiden opiskeleminen ja sitä kautta kouliintuneiden, kokeneiden kunnalliselämän vaikuttajien paikallinen toiminta, vääjäämättömässä yhteistyössä osin hyvinkin hankalien ja joskus vastahakoisten poliittisten vastustajien kanssa.⁹⁹

Tässä on syytä kuitenkin samalla korostaa, ettei Väinö Voionmaa lähtökohtaisesti tavoitellut vuonna 1919 Sivistysliiton aikaansaamisella juuri tällaista työväen henkistä kasvua ja nousua yhteiskunnalliseen tasa-arvoisuuteen. On mahdotonta kuvitella, että hänen mieleensä – tai kenenkään muunkaan – olisi mitenkään voinut tulla juuri käydyn sisällissodan jälkeen ajatus, jossa työväen sivistystyötä tarvittaisiin nimenomaisesti kansallisen yhtenäisyyden ja kansallismielisyyden vahvistamiseksi, kansakunnan puolustamiseksi uuden sodan uhatessa. Jotakin tällaista, suunnilleen näin oli kuitenkin tapahtunut. Niin paljon oli muuttunut samanaikaisesti. Vaikka kansallisen näkökulman painotukset lisääntyivät myös Voionmaan puheenvuoroissa ja teksteissä 1930-luvun kuluessa, kuten edellä havaittiin, se ei noussut yksinomaan eikä välittömästi TSL:n toiminnasta, vaan laajemmasta ja syvällisemmästä yhteiskunnallisesta kehityksestä sekä myös ulkoisen ympäristön vaikutuksesta.

Luonnollisesti ajan kuluessa sosialidemokraattisen liikkeen oli ollut välttämätöntä joustaa ja sovitella yhteiskunnallisissa kamppailuissa, kun haluttiin vaikuttaa ja kun tahdottiin saada aikaan tarpeellisia, odotettuja parannuksia työväestön oloihin. Muuan yksityiskohta on hyvä samalla pitää mielessä: vuoden 1917 jälkeen sosialidemokraateilla ei ollut eduskunnassa enemmistöä – eikä ole ollut myöhemminkään.

Aivan erityisesti joustaminen koski 1930-luvun lopulla maanpuolustukseen liittyviä näkemyksiä ja määrärahoja. Osalle sosialidemokraattien kannattajia asenteen muutos ei ollut ihan vaivatonta, osa taas näki sen siinä tilanteessa erittäin tarpeellisenä. Oman kotimaan, isänmaan, merkitys ja

⁹⁷ Tämän kirjoittajalle avautui vuoden 2021 alussa mahdollisuus paneutua aihepiiriin huomattavasti perusteellisemmin Turun yliopiston jatko-opiskelijana.

⁹⁸ L. A. Puntila: Suomen poliittinen historia 1809–1966. 6. p. Helsinki: Otava 1977, lainaus s 168. – Pertti Ahonen kiinnitti kirjoittajan huomion teoksen tähän yksityiskohtaan.

⁹⁹ Voionmaan ja TSL:n suorasta ja välillisestä vaikutuksesta sekä merkityksestä maan ”työläiskerrokseen” ks. myös Halila s 272; Jukka Tuomisto (2003 s 66–68) on viitannut yleisemmin vapaan kansansivistystyön merkitykseen.

ainutlaatuisuus alettiin ymmärtää entistä paremmin, kun koko Euroopan mantereen alueella turvallisen elämän jatkaminen tuntui uhatulta. Vanhemmat ikäluokat muistivat vielä hyvin edellisen maailmanpalon pelot, vaikeudet ja kauheat seuraukset.

Yhteiskunnallisten asenteiden muutoksiin vaikutti monta tekijää. On huomattava myös esimerkiksi varusmiespalveluksen merkitys: jokainen miesten ikäluokka, maalaiset ja kaupunkilaiset, työmiehet ja herrasväen pojat, koki yhdessä saman koulutuksen – tai höykytyksen, miten vaan. Koulutuksen sisällöllä sekä hengellä oli osaltaan yhdenmukaistavaa vaikutusta, jotenkin samoin kuin myös esimerkiksi joulujuhlaperinteen välittymisessä kouluista kaikkiin koteihin. Suojeluskuntiin nuoret työläismiehet eivät liittyneet, vaikka puolueen parissa asenteet vähitellen hieman lientyivät.¹⁰⁰

Muistettakoon kuitenkin, että aivan kaikkia punakaartilaisten poikia tai työväenmielisiä nuoria ei kelpuutettu asepalvelukseen syynissä, kutsunnoissa, tai ei sentään päästetty aliupseerikoulutukseen, eikä ainakaan reserviupseerikoulutukseen. Oli poikkeuksiakin, kuten hyvin muistetaan: esimerkkinä kuvitteellinen Vilho Koskela Väinö Linnan *Tuntemattomassa sotilaassa*.¹⁰¹ Myöhemmillä sivuilla nähdään todellisiakin esimerkkejä. Kuitenkin vielä suurempi syy karsinnassa oli nuorten miesten heikko fyysinen kunto tai sairaudet, joita molempia köyhissä maalaisoloissa riitti.¹⁰²

AKS moitti marxilaisuutta ja sosialidemokraatteja melkeinpä aina kun mahdollista. Mutta vuonna 1936 se myönsi yhdessä maanpuolustukseen kannustavassa lentovihkosessaan, että eräin osin työväenliikkeen esittämässä arvostelussa oli oikeutusta, että yhteiskunnassa oli todella korjaamisen tarvetta. Kun köyhän perheen poikalapsi eli pitkään riittämättömällä ravinnolla, hän ei mitenkään tulisi kestävänsä sotilaselämän rasituksia.¹⁰³

Sodan kumu kuuluu

Työväen Sivistysliitto kykeni laajentamaan toimintaansa monien vaikeiden vuosien jälkeen suunnilleen 1930-luvun puolivälistä alkaen. Lupaavasti vahvistunut kansan syvien rivien sivistys- ja koulutustyö, kohentunut asema suomalaisessa yhteiskunnassa ja vähitellen lisääntyneet kansainväliset suhteet joutuivat kuitenkin vakavasti koetukselle maailmantapahtumien vuoksi, ja sattumalta juuri sinä syksynä, jolloin liitto valmistautui monin tavoin juhlistamaan jo 20-vuotista taivaltaan.

Hyvän esimerkin myönteisestä opintotoiminnasta kaudella 1938–39 tarjosi Laatokan Karjalassa toimineen Hiitolan työväenyhdistyksen opintokerho Kipinä *Työläisopiskelijassa*. Siitä tosin

¹⁰⁰ Erkki Vasara: Suojeluskunnat puolustajien tukena, teoksessa Talvisodan pikkujättiläinen (Vasara 2006), esim. s 718–720.

¹⁰¹ Ks. Linnan laatimaa ”psykofyysistä selittelyä” esim. Koskelan hahmosta teoksessa *Tuntematon sotilas*. Juhlapainos. Helsinki: WSOY 2010, s 495.

¹⁰² Esim. 1928 vapautettiin kutsunnoissa noin 40 % ja palveluksen aikana noin 18 % asevelvollisista. Muutamaa vuotta myöhemmin 1932 vapautettiin vastaavasti kutsunnoissa vielä neljännes ja palveluksen aikana noin 10 % (Suomen puolustusvoimat 100 vuotta s 223–224, Hannu Liimatta).

kerrottiin hieman vähätellen: ”Eihän täällä mitään erikoista mainittavaa ole...” Kipinä oli aloittanut muutama vuosi aiemmin itsenäisenä kerhona Paksujalassa, mutta siirtynyt Hiitolan asemalle ja työväenyhdistyksen alaiseksi. Jäsenmäärä oli lähes nelinkertaistunut pariin kymmeneen, ”enimmäkseen nuorta innostunutta joukkoa”. Yhdessä opiskeltiin työväen juhla-kulttuuria ja suullista esitystaitoa. Siten saatiin myös tilaisuuksiin esiintyjä, kun yhdistystoiminta oli ollut nukkuvaa. Eteenpäin oli menty, vastuksista huolimatta. ”Ja kipinästähän tuli syttyä.”¹⁰⁴

Anna-Liisa Ikonen kertoi vuonna 1984 Työväen muistitietotoimikunnalle muistoistaan työväen järjestötoiminnassa Tyrjän työväenyhdistyksessä Ilomantsissa 1930-luvulla. Lapualaisaikana toiminnassa koettiin painostusta, mutta kuitenkin opintokerhossa käytiin vastuksista huolimatta sisukkaasti kahdesti viikossa. Matkaa kotoa oli seitsemän kilometriä. Oikeistopainostuksen hellitettyä opintotoiminta jatkui sitten vapaammin, mutta loppusyksyllä 1939 kaikkeen tuli täysi pysähdys. Paljon huhuja alkoi liikkua, ja oli myös ”vikahälytyksiä” valtionrajan pinnassa. Lopulta oli lähdettävä kotipaikalta evakkoon Kontiomäen kautta Pohjois-Savon Vieremälle.¹⁰⁵

Vuoksenlaaksossa vuonna 1937 aloittanut sivistystyöjärjestö pyrki kannustamaan paikallisia työväenjärjestöjä opintotoimintaan. Lupaavan alun jälkeen toiminta alkoi kuitenkin hiipua. Kuitenkin vielä lokakuussa 1939 ainakin Imatran työväenyhdistys kehotti varsinkin nuoria jäseniään osallistumaan opinto-ohjaajien kurssille Tainionkoskella. Pian kuitenkin opintotoiminta vaipui pitkäksi aikaa aallonpohjaan.¹⁰⁶

TSL:n syyskauden 1939 kerhotyö ei monellakaan paikkakunnalla ehtinyt lainkaan alkua pitemmälle, ennen kuin ”kertausharjoitusten, evakuoinnin ja niihin liittyvän jännityksen aiheuttama muuttunut tilanne” esti Pekka Railon sanoin toiminnan kokonaisuudessaan. Liitto kyllä kehotti aloittamaan opiskelua tai jatkamaan sitä kaikkialla, missä se suinkin kävi päinsä.

Railo joutui kuitenkin kertomaan syksyn edustajiston kokoukselle, joka oli samalla liiton 20-vuotisjuhla-kokous, että opiskelutoiminta oli ollut kovin heikkoa. Kerhoja oli marraskuuhun mennessä ilmoittautunut vasta 190, kun vuotta aikaisempi määrä oli ollut 345 kerhoa. Kaikki opinto-ohjaaja- ja muut kurssit sekä syksyille suunnitellut opintopäivät täytyi peruuttaa.¹⁰⁷

Työläisopiskelijan syyskuun numeron pääkirjoituksessa todettiin alakuloisesti suurvaltasodan syttyminen. Sivistystyötä pidettiin kuitenkin edelleen erittäin tärkeänä ja tarpeellisena: ”Vaatimaton arkinen ahertelumme opintokerhoissa on osa siitä rakennustyöstä, jota tehdään valoisamman tulevaisuuden hyväksi.”

¹⁰³ Klinge 1978b s 205.

¹⁰⁴ Työläisopiskelija 6/1939, myös lainaukset.

¹⁰⁵ Anna-Liisa Ikonen, Työväen muistitietotoimikunta, TA.

¹⁰⁶ Vuosikymmenet Vuoksen varrella s 28–29.

¹⁰⁷ Railon selostus edustajiston juhla-kokouksen pk 19.11.1939 liitteenä, myös lainaukset. – Toiminta vaikeutui tai suorastaan keskeytyi myös monissa työväenopistoissa, ks. Huuhka 1990 s 306–309.

Yksilö oli ”mitättömän pieni tekijä”, mutta yksilöistä ja yksilöiden ryhmistä muodostuivat asioiden kulkuun vaikuttavat tekijät, todettiin pääkirjoituksessa kannustavasti. ”Mitä tietorikkaampia, toimintatarmoisempia, ajattelukykyisempiä ja määrätietoisempia yksilöt ovat, sitä valoisemmin toivein voidaan tarkastella tulevaisuutta.”¹⁰⁸

Samoja teemoja ja myös rauhallisena pysymisen merkitystä korosti lehden lokakuun numeron pääkirjoitus. Rauhallsuushan on aina tarpeellista, opiskellaan taikka ei. Lehti kehotti tutustumaan ajankohtaisiin asioihin ryhmissä, vaikkei varsinaista opintokerhoa saataisikaan koolle.¹⁰⁹

Poikkeusajat kuvastuivat eräillä paikkakunnilla TSL:n toiminnassa hyvinkin nopeasti, mikä samalla kertoi opintotoiminnan joustavuudesta ja nopeudesta muutoksen oloissa. Esimerkiksi Helsingissä järjesti TSL:n paikallisjärjestö syksyllä 1939 väestönsuojelu- ja ensiapukurssit sekä myös maanpuolustuskysymyksiä koskettelleita luentoja. Saman vuoden kuluessa sivistystoimikunta oli kokenut muodonmuutoksen: se rekisteröitiin ja muutettiin sivistystyöjärjestöksi. Ensimmäisenä puheenjohtajana oli kansanedustaja Sylvi-Kyllikki Kilpi.¹¹⁰ Helsinkiläisten aiheidenvalintaa voidaan ehkä pitää hieman yllättävänä TSL:n siihenastista toimintalinjaa ajatellen. Liiton omassa lehdessä *Työläisopiskelijassa* ei kosketeltu aseellisen maanpuolustuksen kysymyksiä.

Liiton toimistolla oli ajankohtaan liittyneitä omia, yllättäviä ongelmia, kuten ilmeni toimikunnan kokoontuessa Väinö Voionmaan puheenjohtajalla eduskunnan tiloissa lokakuun puolivälissä. Sotilasviranomaiset halusivat ottaa Helsingin työväentalon kokonaisuudessaan ylimääräisiin reserviharjoituksiin kutsuttujen miesten majoitustiloiksi. Talolla toimivat järjestöt saivat kehotuksen siirtyä muualle. Ainakin TSL saattoi kuitenkin muuttouhusta huolimatta jäädä paikoilleen, sillä majoitustilat saatiin miehille muutenkin järjestymään; olisiko ehkä ministeri Voionmaalla ollut asiassa painava näkökohta sanottavanaan. Riittihän pääkaupungissa koulujakin. Muutamien läheisten yhteistyökumppaneiden siirtyminen talolta aiheutti kuitenkin käytännön pulmia.¹¹¹

Lisäksi vielä opintoneuvoja Oiva Valavaara oli lokakuun puolivälistä lähes marraskuun loppuun saakka ylimääräisissä kertausharjoituksissa (YH) ja siten sen ajan poissa liiton käytännön työstä. Kokonaisuudessaan liiton toimisto oli kuitenkin koko talven 1939–40 ajan ”toimintakykyisenä hoitamaan liiton juoksevat asiat”, kuten toimintakertomus myöhemmin kuvaili.¹¹²

”Luotettavia tietoja...”

Poikkeusoloihin valmistautumista kuvasteli puheenjohtaja, ministeri Väinö Voionmaan

¹⁰⁸ Työläisopiskelija 6/1939, lainaukset (Reino Oittisen?) pääkirjoituksesta ”Nykyhetki ja sivistystyö”.

¹⁰⁹ Työläisopiskelija 7/1939, pääkirjoitus ”Nykyhetken tehtäviä”.

¹¹⁰ Tieto Sylvi-Kyllikki Kilven juhlapuheesta, Työläisopiskelija 4/1942; Työläisopiskelija 8/1947.

¹¹¹ Tmk pk 13.10.1939.

¹¹² Toim.kert. 1939–40, myös lainaus.

toimikunnassa lokakuun puolivälissä 1939 esille nostama ehdotus. Hän kertoi Valtioneuvoston tiedotuskeskuksen suunnittelemasta tulevasta toiminnasta. Hän jos kuka tiesi siitä varhaisessa vaiheessa.¹¹³ Hän ehdotti päätettäväksi, että ”liitto ja sen toimisto ryhtyvät sopivaksi katsottavalla tavalla yhteistoimintaan [sen] kanssa tarkoituksella avustaa sitä luotettavien tietojen levittämisessä ja kansan mielialan rauhoittamisessa nykyisen tilanteen vallitessa”.

Asia ei tullut eteen yllättäen, vaan sitä oli jo valmisteltu ennalta. Pekka Railo kertoi olleensa mukana neuvottelutilaisuudessa, jossa pääministeri A. K. Cajander, opetusministeri Uuno Hannula ja 11.10.1939 perustetun tiedotuskeskuksen päällikkö Urho Toivola olivat tiedustelleet häneltä olisiko TSL:n myötävaikutus mahdollinen. Railo oli saman tien vastannut myöntävästi.

Lisäksi myös R. H. Oittinen oli ollut mukana muiden sivistysjärjestöjen edustajien kanssa yhteisneuvottelussa, missä oli ”pohdittu ja suunniteltu” tällaisen valistustoiminnan käytännön toteutusta. Itse asiassa Oittinen oli ilmeisesti toimikunnan kokouksen aikoihin laatimassa tai ehkä oli jo laatinut sivistystyön merkitystä ja samalla rauhallisena pysymisen tärkeyttä korostaneen sanomalehtikirjoituksen. Siinä hän muun muassa korosti olevan tärkeää, ”että yleinen elämän meno voitaisiin säilyttää mahdollisimman normaalisena”.¹¹⁴ Kokouspöytäkirjan mukaan ”lyhyen keskustelun jälkeen” TSL:n toimikunta hyväksyi sen, että liitto ja sen toimisto ”tarvittaessa tekevät voitavansa” valtioneuvoston tiedotuskeskuksen auttamiseksi.¹¹⁵

Päätöksen henki muuttui käytännöksi heti viikkoa myöhemmin opintokerhoille lähteneessä, R. H. Oittisen allekirjoittamassa TSL:n opintojohtokunnan kiertokirjeessä.¹¹⁶ Kirjeessä toivottiin opintokerhoväen olevan muillekin esimerkinä. ”Huhujen kertominen [on] lopetettava.” Lisäksi oli ”luovuttava turhasta arvostelusta ja moittimisesta”, sillä ”tällaisissa tilanteissa tehdään ja teetetään paljon sellaista, jonka syitä ja tarpeellisuutta ei voida julkisesti selittää”. Se oli ainakin useimmille vastaanottajille riittävän selvästi muotoiltu näkökohta. Kiertokirje kehotti opintokerholaisia osallistumaan myös evakuoitujen henkilöiden avustamiseen.

Suurin osa kirjeestä keskittyi kuitenkin opintotoiminnan kysymyksiin. ”Siellä, missä toimintaan on mahdollisuuksia, on opiskelu aloitettava”, kehoitettiin oikein alleviivaten. Erityisesti suositeltiin ”hyvän kaunokirjallisuuden lukemista”, sillä sen tarjoamaa virkistystä tarvittiin juuri sillä hetkellä.

¹¹³ Tiedotustoiminnasta, sen lähtökohdista ja tekijöistä ks. Martti Julkunen: Talvisodan kuva. Ulkomaisten sotakirjeenvaihtajien kuvaukset Suomesta 1939–40. Espoo: WG 1975, s 14–47; ks. myös Talvisodan pikkujättiläinen s 277–288 (Antti Juutilainen); Lasse Lehtinen: Sodankäyntiä sanoin ja kuvin. Suomalainen sotapropaganda 1939–44. Helsinki: WSOY 2006, s 12–15. – Mainittakoon, että Voionmaan poika, ulkoministeriön kansliapäällikkö Tapio Voionmaa korosti helmikuussa 1940 ulkomaisten lehtimiesten palvelun tehostamisen tärkeyttä (Julkunen s 27).

¹¹⁴ Reino Oittinen: Sivistystyön merkitys ja tehtävät nykyhetkellä. Pohjanmaan Kansa 17.10.1939. – Olavi Hurri kiinnitti kirjoittajan huomion tähän lehtikirjoitukseen.

¹¹⁵ Tmk pk 13.10.1939, myös lainaukset.

¹¹⁶ Tmk pk 7.11.1939 liitteenä, myös lainaukset; mainittakoon, että tässä käytetään tuon ajan tiedotuskeskuksen sijasta nykyistä tiedotuskeskuksen muotoa.

Tulee kyllä mieleen kirjallisuuden tarjoama tarpeellinen hetkellinen pako arkisesta, osin aika ahdistavastakin todellisuudesta.

Kirjeessä julistettiin myös sivistystyötä käsittelevä kirjoituskilpailu. Kilpailuaika päättyisi joulukuun lopussa.¹¹⁷ Siihen mennessä ehti kaikki kuitenkin muuttua.

Hyvin voidaan arvioida, että viimeistään tuossa vaiheessa TSL tuli liittona omalla tavallaan osaksi tuon ajankohdan henkistä maanpuolustusta, kaikkien muiden vastaavanlaisten sivistysjärjestöjen tavoin. Syyskuun ensimmäisestä päivästä vuonna 1919 oli otettu hyvin pitkä askel. Mutta huomattakoon: lähes kaikki oli muuttunut lähimmässä toimintaympäristössä, ei vain Sivistysliitto.

Uhkaavista tunnelmista huolimatta Suomen ei uskottu joutuvan mukaan sotaan. Sivistysliiton toimintaa pyrittiin jatkamaan kuin ennenkin, kun suurin jännitys lisäksi hieman väheni Moskovan neuvottelujen päätyttyä tuloksettomina.

TSL:ssä toivottiin ja uskottiin, että alkusyksyn toimintakeskeytys jäisi tilapäiseksi ja että ”joulukuussa ja vuodenvaihteessa voitaisiin korvata opintotyön häiriytymisestä johtuneet haitat”. Vielä marraskuun lopullakin työväenlehdissä kannustettiin opintotoimintaa jatkamaan. R. H. Oittinen mainitsi haastattelussa toiveikkaasti, että kerhotoiminta näytti pääsevään uudelleen vauhtiin.¹¹⁸

Liiton 20-vuotisjuhlien valmistelut olivat olleet käynnissä kesästä 1938 alkaen. Juhlahetkeksi oli päätetty edustajiston sääntömääräinen syyskokous sunnuntaina marraskuun 19. päivänä 1939. Mitään erillistä ohjelmallista juhlatapahtumaa ei sen sijaan suunniteltu.

Juhlapäiväksi valmistui liiton siihenastisen toiminnan laajahko historiikki artikkelikokoelman muodossa, yhteensä 231-sivuinen *Työväen sivistystyö II. Työväen Sivistysliitto 1919–1939*. Lisäksi juhlan jälkeen tuli painosta vielä *Työläisopiskelijan* juhlanumero monine liiton toimintaa arvioivine kirjoituksineen.

Juhlahetkestä muodostui TSL:n viimeinen julkinen tapahtuma kasvaneen jännityksen syksynä 1939 ja itse asiassa vähään aikaan. Se sai ahdistavan ulkoisen paineen ja kansallisen yhteenkuuluvuuden tunnelmissa poikkeuksellisen runsaasti myönteistä, maanlaajuista julkisuutta. Juhlakokouksen ohjelman alusta lähetettiin lisäksi suorana Yleisradion lähetyksenä suomalaisiin koteihin peräti tunti ja 20 minuuttia puheita, musiikkia ja lausuntaa. Ilmeistä on, ettei Yleisradiolle nyt lähetetty juhlatilaisuuden ohjelmaa ja työväenhenkisiä puheita paheksuvia kannanottoja tai uhkauksia, ei ainakaan entiseen kiihkeään malliin.

¹¹⁷ Mielenkiintoinen rinnastus on Työväenopistojen liitosta, jossa syksyllä 1939 julistettiin kilpailu liiton tunnuksesta (Huuha 1990 s 302).

¹¹⁸ Toim.kert. 1939–40, myös lainaus; Pohjanmaan Kansa 23.11.1939. – Olavi Hurri kiinnitti kirjoittajan huomion tähän lehden uutistekstiin.

-- -tietolaatikko

TYÖVÄEN SIVISTYSLIITTO KAKSIKYMMENTUVUOTIAS

TSL:n 20-vuotisjuhla vietettiin Helsingin työväentalon B-salissa edustajiston syyskokouksen yhteydessä, sunnuntaina marraskuun 19. päivänä 1939 klo 15.30 alkaen.¹¹⁹ Kun kukin ja laakeripuvin koristellun pienen näyttämön väliverho avautui, esitti Helsingin Työväen Orkesteri aluksi kapellimestari Väinö Rantasen johdolla alkusoiton Georges Bizet`n Carmenista, Armas Järnefeltin Kehtolaulun ja vielä, luonnollisesti, Oskari Merikannon Työväen marssin.

Avauspuheessaan Sivistysliiton puheenjohtaja Väinö Voionmaa kuvaili liiton taivalta ja palautti mieleen toiminnan periaatteet. Aikakauden sivistyskäsitteiden keskeiset ominaisuudet olivat Voionmaan mukaan ”sivistyksen yleisyys ja sivistyksen yhteiskunnallisuus”. Kaikki eivät voineet olla maistereiden tai lääkäreiden tavoin ”ammattisivistyneitä”, mutta kaikkien tuli olla ”sivistyneitä kansalaisia”.

Voionmaa painotti, että ”työväen sivistyspyrinnöillä ei yksilöllisyys sivistyksessä ole kaikki kaikessa, vaan sille on ominaista yksilöllisen sivistyksen yhdistäminen yhteiseen toimintaan, siis sivistyksenkin yhteiskunnallisuuteen, sivistyksen tasa-arvoon”. Puheessaan Voionmaa myös kiitteli muita vapaan kansansivistystyön järjestöjä hyvästä yhteistyöstä ja työtoveruudesta. Hän painotti, että ”kansallinen sivistys on saatava syntymään kaikkien niiden voimain yhteisponnistuksin, jotka työskentelevät vapaan sivistyksen hyväksi kansanvaltaisuuden pohjalla”. Sanat kansallinen ja sivistys korostuivat myös *Suomen Sosialidemokraatin* uutistekstin otsakkeessa.

Toimittaja Lyyli Takin kirjoittaman juhlarunon esitti näyttelijätär Elsa Rantalainen. Liiton sihteeri, maisteri Pekka Railo kertoi lyhyesti liiton kahden vuosikymmenen mittaisesta toiminnasta. Sen jälkeen näyttelijätär Eine Laine esitti vielä yksinlaulua pianotaiteilija Timo Mikkilän säestämänä.

Varsinaisten kokousedustajien ohella paikalla oli edustava joukko kutsuvieraita. Tervehdyksensä esittivät opetusministeriön edustaja, hallitussihteeri Antti Inkinen, kouluhallituksen pääjohtaja Oskari Mantere, skandinaavisten veljesjärjestöjen, Ruotsin ja Norjan sivistysliittojen puolesta ABF:n opintorehtori Gunnar Hirdman, TSL:n jäsenjärjestöjen edustajana KK:n toimitusjohtaja Jalo Aura, Valistusjärjestöjen opintotoimikunnan puolesta maisteri Helli Suominen, Valtion luentolautakunnan, Kansanvalistusseuran ja Kansansivistystyön maailmanliiton Suomen osaston puolesta kanslianeuvos Niilo Liakka, Teollisuusseutujen Evankelioimis seurauksen edustajana filosofian tohtori Sigfrid Sirenus, Työväenopistojen liiton puolesta toimittaja, sihteeri Ernst Lähde, Suomen Nuorison Liiton edustajana johtajatar Tilda Löthman-Koponen ja Svenska föreläsningsnämndenin

¹¹⁹ Talon 1½-kerroksessa sijaitseva B-sali on nykyisin nimeltään Juho Rissanen, maineikkaan, yhdistyksellekin töitään lahjoittaneen taiteilijan (1873–1950) mukaan. Viereinen A-sali on puolestaan saanut talon arkkitehdin mukaan nimen Karl Lindahl.

puolesta rouva Evy Björkman.

Puheenvuoroissa arvioitiin TSL:n toimintaa ja vaikutusta hyvin kauniilla, suorastaan mairittelevalla tavalla. Ajan uhkiin viitattiin esimerkiksi Jalo Auran puheessa: ”Kansa joka ei luota itseensä, joka ei itse tahdo osallistua harrastuksen, tiedon ja vastuun kuormaan, kumartaa ensimmäistä ankaraa herraa, joka osaa ujostelematta luvata ja yhtä ujostelematta uhata.”

Tanskan työväen sivistysliitto AOF lähetti juhlapöytäkirjaan sähkeen. Iltapäivän mittaan saapui perille muitakin sähköitä, kuten muun muassa pääministeri ja rouva A. K. Cajanderilta.

Ohjelman ja tervehdyspuheiden jälkeen siirryttiin klo 17.30 viereiseen A-saliin nauttimaan virvokkeita. Salin seinää koristi – ja koristaa edelleenkin – kalkkiväreillä tuoreeseen laastipintaan maalattu fresko, joka esitti suomalaisia työläistyyppisiä, alkutuotannosta, maa- ja metsätaloudesta aina moderniin masinistiin, koneenkäyttäjään saakka. Ehkä joku esitteli uutta teosta talolla harvemmin vieraileville virvokkeiden nauttijoille.

Valtava, yli kymmenmetrinen seinämaalaukset kuvasti myös omalla tavallaan levotonta aikaa, sillä sen oli tehnyt vapun 1939 jälkeen noin kuukaudessa unkarilainen poliittinen pakolainen, edellisenä vuonna Suomeen tullut János Rozs. Hiljaisena ja yksinäisyyteen vetäytyvänä muistettu taiteilija ei ilmeisesti ollut niitä pakolaisia, jotka olivat osallistuneet puheenvuoron käyttäjänä mielenkiintoisiin keskustelutilaisuuksiin Helsingin sos.dem. keskusteluseuran Melakarin majalla. Kuitenkin keskusteluseura tuki häntäkin ja järjesti muun muassa muutamia muotokuvien maalausmahdollisuuksia. Freskon hän teki käytännössä HTY:n tarjoamalla ruoka- ja majoituspalkalla.¹²⁰

Varsinainen juhlapöytäkirja jatkui tarjoilun jälkeen klo 18 B-salissa. Tällöin puhuivat pohjoismaisten vieraiden puolesta vielä Ruotsin ABF:n opintojohtaja Gunnar Hirdman ja Norjan AOF:n sihteeri Håkon Lie – jonka puhe suomalaisiin kohdistuneesta uhkasta ja Norjan kansan myötätunnosta lienee ollut lehtiselostuksen mukaan koko tapahtuman vaikuttavin. Lie kertoi lisäksi norjalaisten lahjoittaneen liitolle onnitteluna taiteilija Henrik Sörensenin maalaaman taulun, alkuperäisen luonnoksen Kansainliiton Genevessä sijaitsevaan rakennukseen tulevasta maalauksesta. Se oli nimeltään *Unelma rauhasta*. Kooltaan teos oli kuitenkin niin suuri, että se oli ollut jätettävä toistaiseksi vielä Tukholmaan.

Puheita esiteltiin laajalti lehdistössä. Juhlapöytäkirjassa arvioi TSL:n toimintaa hyvin myönteisesti myös

¹²⁰ Seinämaalauksesta tarkemmin Tapani Kovanen: Työväentalon fresko. Ruokapalkalla unkarilaisittain. Suomen Sosialidemokraatti 13.10.1983 (kirjoittajan leikekokoelma); Helsingin työväentalon vuosisatana 51; ks. myös Helsingin sos-dem keskusteluseura s 36–37. – Edelleen paikoillaan olevassa freskossa näyttää työläistyyppisellä olevan liki samanlainen suomalaisena, mutta taiteilija János Rozs (1901–87) hyödynsi ainakin kolmea mallia: työväentalon ravintolan emäntä Impi Latonen, keskusteluseuran Jaakko Luoma ja ay-mies Edvard Huttunen.

Suomen Sosialidemokraatin pääkirjoitus. Sen oli lehden pyynnöstä laatinut Reino Oittinen, joka kirjoittaessaan istui kirjaimellisesti kahdella tuolilla, lehden ja liiton. Kirjoituksessa palautettiin mieleen Sivistysliiton perustaminen ja toiminnan lähtökohdat. Samalla todettiin, että aiemmin työväen sivistystyön oikeutusta saatettiin joillakin tahoilla pitää kyseenalaisena, mutta nyttemmin oli tilanne muuttunut. Kaikilla tahoilla alkoi olla jo selvää, että ”työväen sivistystyöllä on omat erikoiset tehtävänsä, joita muut eivät voi täyttää, ja oma erityisluonteensa, jota muulla järjestelyllä ei voida korvata”. Tekstissä viitattiin vaikeaan ajankohtaan, mutta toivottiin samalla, että ”tilanteen parannuttua” liiton työ voisi edelleen jatkua, laajentua ja monipuolistua.¹²¹

- - -

Aseet puhuvat

Juhlava syyskokous ohjelmineen ja puheenvuoroineen vei TSL-väen ajatukset hetkeksi rauhallisiin sivistyksen, opiskelun ja yhteistyön kysymyksiin. Pian ankara arki kuitenkin koitti uudelleen. Samalla katkesi Sivistysliiton toiminnan pitkään jatkunut vahvistuminen, jolle levottoman syksyn 1939 yhdenmukaistavat ulkoiset paineet olivat antaneet vielä voimakasta, aikaisempaa laajempien kansalaispiirien tukea.

Suomen ja Neuvostoliiton väliset, erityisesti Leningradin lähialueita ja turvallisuustilannetta sivunneet neuvottelut eivät tuoneet ratkaisua, eivätkä ne keskeytyksen jälkeen jatkuneet. Väinö Voionmaa oli vt. ulkoministerinä itsekin tavannut Boris Jartsevin ja hän kuului niihin, jotka toivoivat neuvottelujen tuottavan myönteisen tuloksen. Ihanteellisen rauhanuskoisena miehenä Voionmaa pani paljon toivoa myös Kansainliiton toimiin. ”Ei Venäjä ryhdy väkivaltaisuuksiin pientä Suomea vastaan”, vakuutti Voionmaa vielä sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän kokouksessa marraskuun puolivälissä 1939. Hän uskoi Suomella olevan hyvät neuvotteluasemat, ja nyt tuli vain odottaa yksimielisesti ja rauhallisesti.¹²²

Voionmaa oli itse henkilökohtaisesti pahoillaan sosialidemokraattien maanpuolustuskannan muuttumisesta eli uuden perushankintaohjelman hyväksymisestä alkusyksyllä 1939. Hänen mielestään puolue teki siinä ”moraalisen konkurssin”.¹²³

¹²¹ Puheita ja onnentoivotuksia esiteltiin esim. Suomen Sosialidemokraatti 20.11.1939 (”Työväen sivistysliike pyrkii luomaan kansallista sivistystä”), Työläisopiskelija 8/1939; edustajiston pk 19.11.1939, liitteenä juhlakutsu sekä puheita ja sähköitä. Suomen Sosialidemokraatin pääkirjoituksen ”Työväen sivistysliitto 20-vuotias” allekirjoituksena oli RO. Ainakin Pohjanmaan Kansassa julkaistiin 18.11.1939 sama pääkirjoitus, mutta avoimesti Reino Oittisen nimellä varustettuna. Kirjoitukseen ja nimeen kiinnitti kirjoittajan huomion Olavi Hurri.

¹²² Halilan s 308 mukaan. Myös Hannu Soikkanen (1987 s 107) korostaa Voionmaan arviota, jonka mukaan Neuvostoliitto ei hyökkäisi. Tannerille sota oli vain yksi mahdollisuus, mutta K. H. Wiik oli yhtenä harvoista sosialidemokraateista nostanut keskustelussa esiin nimenomaan avoimen sodan mahdollisuuden (ks. myös Tanner 1966 s 226–249).

¹²³ Halila s 307, myös lainaus. – Perushankintaohjelmakomitean sosialidemokraattiset jäsenet esittivät mietintöön eriävän mielipiteen, jossa he korostivat ehdotettujen summien olevan ylivoimaisia maan

Kanta oli sikäli mielenkiintoinen, että kaksikymmenluvulla Voionmaa piti vakinaista sotaväkeä tarpeellisena, vastapainona suojeluskunnille, ja toi myös julki myönteisen käsityksensä oman maan puolustamisen merkityksestä. Lisäksi hän myös kannusti omia poikiaan varusmiespalvelukseen, aina reserviupseerikoulutukseen saakka. Vuonna 1923 Voionmaa kannatti kansantaloudellisista syistä esimerkiksi armeijan tarvitseman kiväärinpatruunatehtaan perustamista. Vuonna 1930 hän asennoitui myönteisesti SDP:n puoluekokouksessa hyväksytyyn, verraten varovaiseen maanpuolustus- ja ulkopoliittiseen ohjelmaan. Hän ei myöskään ollut äänestänyt toukokuussa 1938 hyväksytyä armeijan perushankintaohjelmaa vastaan. K. H. Wiik oli silloinkin ollut varauksellisin sosialidemokraatti.¹²⁴

Luonnollisestihan ihminen voi muuttaa käsityksiään ajan kuluessa ja tilanteiden vaihtuessa. Ministeri ja puheenjohtaja Väinö Voionmaan toiveikkuus rauhantilan säilymisestä ja ratkaisun löytymisestä neuvotteluteitse oli kuitenkin perusteetonta. Kun neuvottelujen tie ei tuonut Stalinin toivomaa ratkaisua, neuvostomaa turvautui kovempiin otteisiin, jotka kaikkine kesällä alkaneine valmisteluineen selkeästi viittasivat koko maan valtaamiseen.¹²⁵

Neuvostoliitto ensin irtisanoi 28.11.1939 hyökkäämättömyyssopimuksen ja vaati sitten suomalaisjoukkoja siirtymään 20–25 km päähän rajalta; aivan luonnollinen vaatimus hyökkäykseen valmistautuvalta. Suomalaisten vastavuoroiseen toivomukseen neuvostomaan edustajat eivät suostuneet. Voionmaan vahvaa, mutta katteetonta idealismia kuvasti se, että hän oli muutaman muun kanssa valmis omien joukkojen vetämiseen. Hän toivoi vieläkin lisäksi Kansainliiton vaikuttamista asiassa, mutta siitä ei nyt ollut enää apua.

Neuvostolentokoneet pommittivat Suomen aluetta torstaina, marraskuun viimeisenä päivänä 1939, ja puna-armeijan joukot ylittivät aamusta alkaen monin paikoin rajalinjan. Alkoi sota, joka myöhemmin tunnettiin maailmanlaajuisesti talvisotana. Kansainliitto erotti Neuvostoliiton jäsenyydestään.¹²⁶

kansantaloudelle. Heidän mielestään ohjelmaa tuli supistaa ja esim. linnoitustyöt oli jaettava kolmelle vuodelle (Soikkanen 1987 s 96).

¹²⁴ Halila s 244; Soikkanen 1987 s 32.

¹²⁵ Ks. Talvisodan pikkujättiläinen s 141–148 (Ohto Manninen); Varjo Suomen yllä s 162–165; ks. myös M. Markov: Finljandija. Puna-armeijan Suomi-opas 1939. Toim. Pekka Tuomikoski. Helsinki: Minerva 2013, eri kohdin, esim. s 77, 134–141, 154; Puna-armeijan marssiopas Suomeen 1939. Toim. Antero Kautto. Hämeenlinna: Karisto 1989, eri kohdin, esim. s 7, 19–24 – Nestori Parkkari ei 1970 julkaistussa kirjassaan (s 272) lainkaan mainitse Saksan-Neuvostoliiton sopimusta, ei seurannutta Puolan jakoa tai Baltian tapahtumia, ja vierittää syyn talvisodankin puhkeamisesta Saksalle. Syyllisyyden saa niskaansa myös omintakeisesti muotoiltu Suomen ”armeijan johdon ja eräiden hallituksen jäsenten muodostama fasisiinien johtama sisärengas”. ASS:n 50-vuotishistoriikki viittaa talvisodan taustalla Suomen ja ”fasistisen Saksan pääomapiirien” yhteyksiin, ja toteaa jatkona lisäksi, että ”sodan syytyttyä” Soihdun julkaiseminen kiellettiin (s 18).

¹²⁶ Ks. esim. Talvisodan pikkujättiläinen s 156–179. – Teemu Keskiarja on suorasukaisesti kiteyttänyt talvisodan olleen ”vanhanaikainen ja ajaton ryöstösota”, ja lisäksi vielä: ”Isompi halusi valloittaa pienemmän.” Kansainvälinen ”pelitilanne” kuitenkin pelasti Suomen. Rajan siirto 150 km länteen ei

Suojajoukot valmistautuivat ottamaan vihollisen ensi iskun vastaan. Siviiliväestön evakuointi aloitettiin varhain, varmuuden vuoksi. Jotta maahantunkeutujalle ei olisi tarjolla lämpimiä majoitustiloja, pyrittiin rajan pinnassa tuhoamaan rakennukset jo ennen taistelukosketusta.

Ainakin Hattuvaarassa rakennusten poltto koski välittömästi ja kipeästi myös paikallista työväenyhdistystä ja sen uutta taloa, joka oli kolmen vuoden aikana ehtinyt jo kokea niin monet hovit, kokoukset kuin koulutustilaisuudetkin, kuten työväentalot muuallakin Lieksan alueella. Aikakirjoihin jäi hienoista ihmettelyä, että kovin nopeasti, aivan ensimmäisten joukossa, oli juuri työväentalo kiirehditty polttamaan tuhkaksi, kun taas joitakin muita taloja oli jätetty kylässä polttamatta. Taistelujen alettua vihollinen eteni sitten aivan kylään saakka, mutta se saatiin pysäytetyksi ja työnnettyksi väkisin takaisin rajalle.¹²⁷

Hyökkäys Suomea vastaan oli Voionmaalle erittäin suuri järkytys, eikä hän ilmiselvästi kyennyt hetkellisesti viileään, järkiperäiseen tilanteen arviointiin. Neuvostoliitolle oli hänen mielestään nyt annettava periksi, ja oli asetettava heti uusi hallitus, joka tekisi rauhan. Tässä arviossaan hän ei suinkaan ollut aivan yksin.

Sodan ensi päivinä oli joka taholla suurta levottomuutta, mutta kun pelätty nopea romahdus jäi tapahtumatta, tunnelmat tasaantuivat. Sosialidemokraattiset valtioneuvoston jäsenet olivat valmiit eroamaan. Valtioneuvosto toimi lyhyen epäröinnin jälkeen määrätietoisesti. A. K. Cajanderin hallitus erosi ja tilalle muodostettiin Suomen Pankin pääjohtajan Risto Rytin (edistyspuolue) johdolla uusi laajapohjainen hallitus, jonka ulkoministeriksi tuli J. K. Paasikiven ehdottamana Väinö Tanner. Maria Lähteenmäki mainitsee Voiomaan muistiinpanoihin viitaten, että Voionmaa olisi kahdenkeskisessä keskustelussa kohteliaasti esittänyt Tanneria pääministeriksi ja J. K. Paasikiveä ulkoministeriksi.¹²⁸

Sodan puhkeaminen oli hyvin monille muillekin yllättävää.¹²⁹ Kyösti Suonoja on kuvaillut, kuinka tuona samana marraskuun varhaisena aamuna KK:n toimitusjohtaja Jalo Aura oli pyytänyt valistuspäällikkö Yrjö Kallisen huoneeseensa Kirkkokadulla Kruununhaassa. Aura oli keskustelussa muun muassa kysellyt Kalliselta tämän käsityksiä sodan mahdollisuudesta. Rauhanmies Kallinen ei uskonut sotaan ollenkaan, vaan arvioi Neuvostoliiton vain painostavan. Ja sieltähän oli moneen kertaan vakuutettu, ettei tuumaakaan haluttu vierasta maata. Eivätkä lisäksi suomalaiset olleet

turvannut Leningradia, minkä seuraava sota osoitti (Stalinin Neuvostoliitto vai natsi-Saksa? teoksessa *Esseitä itsenäisen Suomen tarinasta*, Keskisarja 2017b, s 77–78, myös lainaukset).

¹²⁷ Palokas s 113. Työväenyhdistyksen uusi talo valmistui 1948, rakentamisessa auttoi kaksi vuotta aikaisemmin valtiolta saatu korvaussumma 61 700 mk (noin 2700 euroa), s 114.

¹²⁸ Lähteenmäki 2014 s 272.

¹²⁹ Professori Kimmo Rentola esitteli uusia arkistolöytöjä toukokuussa 2014. Kun talvisota puhkesi, puuskahti O. W. Kuusisen Suomessa piileskellyt tytär Hertta Kuusinen miesystävälleen Yrjö Leinolle: ”En olisi uskonut Neuvostoliiton tekevän sitä tyhmyyttä.” (Veli-Pekka Leppänen: *Kun Hertta ei enää ollutkaan valttia Kremlissä*. Helsingin Sanomat 18.5.2014, Leppänen 2014; lehtileike kirjoittajan kokoelmassa).

hyökkäämässä. Ei kestänyt kauaa näistä keskustelun lauseista, kun ulkona kaupungilla alkoi hirmuisesti jyristä ja räjähdellä. Punatähtiset pommikoneet ryntäsivät pääkaupungin ylle.¹³⁰

Myöhemmin Kallinen totesi tapahtuman olleen hänelle terveellinen muistutus inhimillisen profetoinnin vajavaisuudesta. Hän ei hyväksynyt Stalinin hyökkäysratkaisua, mutta oli Suonojan mukaan sitä mieltä, että ”Suomi oli provosoinut Neuvostoliiton hyökkäykseen” AKS:n ja IKL:n tapaisilla uhkakuvilla ja sillä, että ”ylioppilasnuoriso, merkkihenkilöt ja suuri raha olivat Suur-Suomen kannalla”.¹³¹ Samoja käsityksiä oli monilla muillakin.

Väinö Voionmaakin näki omin silmin viholliskoneiden lentävän Helsingin yllä ja joutui ensimmäisen sotapäivän iltapäivällä lisäksi turvautumaan väestönsuojaan lähellä kotiaan. Pommitusten jälkiä, sirpaleita, raunioituneita rakennuksia ja vaurioituneita autoja oli laajalti nähtävissä. Voionmaa ei lähinnä aatteellisista syistä halunnut enää jatkaa ministerinä uudessa hallituksessa. Hänestä tuli sittemmin kansanedustajana jälleen eduskunnan ulkoasiainvaliokunnan puheenjohtaja. Pian eduskunta siirtyi Vallilan työväentalolla pidetyn istunnon jälkeen turvaan Kauhajoelle Pohjanmaalle, tosin vain joksikin aikaa.¹³²

Lisähämmennystä tilanteeseen antoi se, että Neuvostoliitto ilmoitti jatkossa neuvottelevansa vain nopeasti vallatun Terijoen alueella toimivan, Otto Wilhelm Kuusisen johtaman ”Suomen demokraattisen tasavallan kansanhallituksen” kanssa. Nukkehallitus oli kiireellä koottu suomalaisista, neuvostomaassa toimineista kommunisteista, niistä muutamista, joita oli enää hengissä ja käytettävissä. Ratkaisu ei välttämättä ollut helppo Kuusisellekaan.¹³³ Eriyistä ja oikeastaan erikoista ”kansanarmeijaakin” ryhdyttiin kokoamaan lyhyeksi arvioidun sodan voitonparaatia ja pääkaupungin miehittämistä varten.¹³⁴ Nukkehallituksen asettamista on myös suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä myöhemmin arvioitu vähemmän onnistuneeksi, mutta on sille löytynyt lujat puolustajansakin.¹³⁵

¹³⁰ Suonoja 2019 s 101; pian KK:n toimisto siirrettiin suurkirjon ja Suomen Pankin rakennusten tuntumasta maaseudun rauhaan, Espoon puolelle Kiloon, mutta jatkosodan aikana se palasi takaisin kaupunkiin sijoittuen pysyvämmiin rautatien viereen Mikonkadulle, ravintola Fennian taloon (s 102).

¹³¹ Suonoja 2019 s 102, myös lainaus.

¹³² Halilan s 308 mukaan; ks. myös Talvisodan pikkujättiläinen s 238 (Timo Soikkanen); Voionmaan haluttomuutta jatkaa ministerinä korostaa myös Soikkanen 1987 s 109. Sodan alkuvaiheista ja Voionmaan kokemuksista Helsingin kaduilla ks. myös Lähtenmäki 2014 s 271–274.

¹³³ Heikki Mikko Viitala toteaa (1988 s 57), ettei ainakaan SKP:n keskuskomitea ollut voinut käsitellä hallituksen muodostamista, sillä se oli Stalinin puhdistusten takia käytännössä hajonnut; ks. myös Markov s 142–149.

¹³⁴ Hentilä 2018a s 203. – Kiireellä onnistuttiin värväämään rajan taakse odottelemaan runsaat 20 000 miestä, heistä yli puolet sentään taustaltaan suomalaissukuisia (Talvisodan pikkujättiläinen s 148–153, Jari Leskinen). Ks. myös satavuotiaan Walfrid Andersonin haastattelu, Arja Paananen: Stalinin ”suomalaisarmeijan” viimeinen sotilas (Ilta-Sanomat 9.3.2019, lehtileike kirjoittajan kokoelmassa).

¹³⁵ Kansan Uutisen päätoimittaja Erkki Kauppila rohkeni vuonna 1979 arvioida varovaisesti Tuure Lehénin kuvaukseen nojautuen, että ”hallituksen perustamislausunnossa ilmenneistä hyvistä tavoitteista huolimatta sen muodostamista voidaan pitää poliittistaktisena virheenä”. (Miten tiedostamme kansakuntana talvisotaan

Neuvostotiedustelun esille tulleeeseen aineistoon paneutunut Kimmo Rentola on todennut Kuusisen hallituksen muodostamisen olleen paha virhe. Sen muodostaminen pohjautui ideologisiin tarpeisiin ja samalla nopean voiton odotuksiin. Samalla hyökkääjä tuli kuitenkin paljastaneeksi niin suomalaisille kuin kansainväliselle yhteisöllekin, ettei kyse ollut vain joistakin rajasiirroista eikä Leningradin turvallisuudesta.¹³⁶

Tehoaako propaganda

Näyttävästi solmittiin myös sopimus muun muassa maa-alueiden vaihdoista Neuvostoliiton ja Kuusisen hallituksen välillä. Toiveena oli, että tämän hallituksen lennokkaat ja voimakassanaiset julistukset tavoittaisivat ”sorretut” suomalaiset työläisjoukot ja ne puolestaan innostuisivat siirtymään kotirintamalla Kuusisen kannattajiksi. Niin ei kuitenkaan tapahtunut, ei taistelurintamillakaan.¹³⁷ Varsinkin vanhemman polven suomalaiset muistivat kyllä Kuusisen, eivät niinkään enää 1910-luvun helsinkiläisenä maisterisosialistina ja työväenliikkeen järjestöväen kouluttajana, vaan vallankumousta ajavan maailman kommunistisen liikkeen, Kominternin edustajana.

Neuvostopropaganda ei toiminut aivan toivotulla tavalla esimerkiksi Helsingissä Vallilan työläiskaupunginosassa: punatähtiset lentokoneet pudottivat sodan alussa sekä pommeja että lentolehtisiä, joissa luvattiin työläisille ”kaikkea hyvää”. Ristiriita aiheutti rintamalle lähetetyt tervehdyskirjeen mukaan ”raivokasta vihaa” niissä työläisissä, joiden koteja pommit vaurioittivat ja tuhosivat. Kirje lähetettiin Vallilan työväenyhdistyksen yhteisenä tervehdyksenä tutuille yhdistyksen jäsenille, reserviläisille.¹³⁸

Taustaa työväenyhdistyksen kirjeen ilmaisemille kärkeville tunnoilla tuli siitäkin, että juuri ennen sodan puhkeamista, marraskuun lopulla, yhdistyksessä oli paljastunut hätkähdyttävä valtaushanke.

johtaneet syyt? Kommunisti 11/1979 lainaus s 823). – Kimmo Henrikssonin tulkinnan mukaan Kuusisen hallituksen ja suomalaisten kommunistien ainoa tavoite oli saada puhjennut ”selkkaus” pian päättymään. Kun se ei onnistunut, ”hallitus lakkautettiin” (em. artikkeli s 35).

¹³⁶ Kimmo Rentola: Stalin ja Suomen kohtalo. Helsinki: Otava 2016 s 33.

¹³⁷ Kuusisen kansanhallituksesta ks. Suomen työväenliikkeen historia 225; Viitala 1988 s 56–59; Lähteenmäki 2014 s 278–281; Talvisodan pikkujättiläinen s 146–147 (Ohto Manninen), 148–153 (Jari Leskinen); Hentilä 2018a s 203–204; sen salaisista asiakirjoista ja julistuksista ks. Varjo Suomen yllä s 162–178; ”Kallis toveri Stalin” s 415–419. – Mielenkiintoista oli, ettei Kuusisen luottomies Tukholmassa, Arvo ”Poika” Tuominen suostunut tulemaan tämän hallituksen jäseneksi (ks. ”Kallis toveri Stalin” 423–430, vrt. s 395–401, 406–408; ks. myös Tuomisen lennokkaan aatteellista puhetta Kominternin kongressissa heinäkuussa 1935, s 329–334). Henriksson (em. artikkeli s 35) esittää, että Poika Tuominen jo 1930-luvulla tarkoituksella ajoi SKP:n maanalaisen organisaation hajalle saattamista.

¹³⁸ Tuomisto 1977 s 65, myös lainaukset; vrt. ”Kallis toveri Stalin” s 431–432. – Ks. myös Kuusisen teesejä ja itsekritiikkiä joukkopropagandasta heinäkuussa 1941 teoksessa ”Kallis toveri Stalin” s 451–463: hänestä pääpuutteenä oli talvisodan aikana propagandan ”vieraantuneisuus ja irrallisuus Suomen työtätekevän väestön mielialoista”; sama näytti jatkuvan radiopropagandassa myöhemminkin, esim. 1943 (s 481–482).

Yhdistyksen parissa ja Vallilan työväentalossa Sturenkadun varrella toiminut sekakuoro olikin ollut peitteenä yritykselle ottaa työväenyhdistys vasemmistososialistien tai kommunistien käsiin. Kuoron toiminta päätettiin pöytäkirjan tarkoituksellisen muotoilun mukaan ”taloudellisten raskautusten” takia keskeyttää viikkoa myöhemmin, joulukuun alusta alkaen. Samassa kokouksessa päätettiin myös lähettää pienet tervehdyspaketit niille yhdistyksen jäsenille, jotka olivat reserviläisinä YH:n takia kaukana kotoa.

Tarkemmin Vallilan työväenyhdistyksen valtaushankkeeseen palattiin vasta maaliskuun puolivälissä 1940. Tällöin kahdelta entiseltä kuorolaiselta peruttiin oikeus jäsenmaksujen kantaan. Lisäksi pöytäkirjaan merkittiin, että ”joukko henkilöitä” todettiin eronneiksi jäsenmaksurästien takia; tämä oli myöhemminkin hyvin toiminut kiertoilmaus erottamisesta.

Seuraavassa kokouksessa huhtikuussa jatkettiin tapahtuman selvittelyä. Pöytäkirjasta käy ilmi, että kuorotoiminnan lopettaminen – eli valtausjuonen paljastuminen – oli marraskuussa 1939 aiheuttanut muutamissa henkilöissä suoranaisen ”raivonpuuskan” ja uhkauksia tilinteosta, kun ”lähipäivinä” valta maassa vaihtuisi. Myös seurasi kirjaimellisesti kiihkeä kamppailu työväenyhdistyksen pöytäkirjaniteestä. Rivakalla otteella puheenjohtaja Väinö Puska oli kuitenkin onnistunut riuhtaisemaan sen takaisin kuorolaisilta.¹³⁹

¹³⁹ Tuomisto 1977 s 59–61, myös lainaukset; Vallilan sos. dem. ty oli yksi niistä, joihin oli hiljalleen liittynyt vasemmistolaisia jäseniä (Parkkari 1970 s 270).